

“תוצרת אורגנית לייצוא שאינה מביישת את ישראל”: החוק להסדרת תוצרת אורגנית והגלובליזציה של האוכל האורגני בישראל

בתרבות הקולינרית העכשווית ניכרת עלייה בביקוש למוצרי מזון המבטאים ערכים של צדק סביבתי ושל הוגנות חברתית. האוכל האורגני נתפס ככזה המגלם עקרונות אתיים של אחריות, בריאות, הוגנות וסביבתיות. בהתאם לכך, החקלאות האורגנית מזוהה כאלטרנטיבה לחקלאות המתועשת והגלובלית (החקלאות הקונבנציונלית).

החוק להסדרת תוצרת אורגנית, התשס"ה-2005 (נכנס לתוקף ב־2008), מבקש להסדיר ולפקח על תהליכי הייצור, הרישום, הסימון והשיווק של תוצרת חקלאית ומוצרי מזון המתויגים “אורגניים”. מאמר זה מציג ניתוח של התהליכים החברתיים וההיסטוריים שהובילו לניסוח החוק ולהחלתו, ומתאר כיצד הוטמע המושג האידאי “אורגני” בהקשרים המקומיים־ישראלים. טענת המאמר היא שהחקלאות האורגנית הישראלית עוצבה במסגרת ההתמודדות של החקלאות הקונבנציונלית עם מגמות כלכליות ופוליטיות, מקומיות ועולמיות, וכי בתוקף כך היא שימשה דווקא כאמצעי לחיזוק החקלאות הקונבנציונלית ולשילובה בשוק המזון הבינלאומי. המאמר אף מצביע על האופן שבו קיבעו מעצבי החוק את ההגדרה של האוכל האורגני במונחים חקלאיים־מסחריים ואינסטרומנטליים, תוך התעלמות משורה של היבטים הראויים להישקל בעיצוב הקשר בין אוכל, סביבה, מוסר וחברה.

מבוא. א. האידאה האורגנית. ב. אוכל אורגני וחקלאות אורגנית בישראל:
1. רקע סוציו־היסטורי; 2. נתונים כלליים ותמונת מצב. ג. תהליך החקיקה:
1. הרקע לחקיקת החוק; 2. הליכי החקיקה והחוק עצמו; 3. החוק האורגני
וההשתלבות בסבב הסחורות העולמי. סיכום.

* המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת ברנדייס.

אבקש להודות לפרופ' אייל גרוס ולד"ר יופי תירוש על האתגר שהציבו לפניי ולחברי מערכת משפט, חברה ותרבות על הערות השיפוט המועילות. תודה גם לפרופ' אורי רם, לפרופ' ליאורה גביעון ולאולג קומליק. תודה מיוחדת לכל החברים והחברות במעבדה לסביבה וחברה, המתקיימת בתמיכת פרופ' דני רבינוביץ בבית הספר ללימודי הסביבה על שם פורטר, אוניברסיטת תל אביב, על הערותיהם הטובות לגרסה קודמת של מאמר זה. כתיבת המאמר התאפשרה הודות למלגת פוסט־דוקטורט מטעם הקרן על שם יהונתן שפירא, החוג לסוציולוגיה ואתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.

מבוא

באחת הישיבות של ועדת הכלכלה בכנסת ישראל (יוני 2000) עלה על סדר היום דיון בנושא "פיתוח החקלאות האורגנית". הדיון התקיים לאור הצעת חוק שהונחה על שולחן הכנסת תחת הכותרת הצעת חוק הפיקוח על תוצרת ביולוגית אורגנית, התש"ס-2000.¹ בדיון השתתפו כמה חקלאים העוסקים בתחום זה שנים רבות. נציגם פתח את הדיון באומרו: "בחקלאות אורגנית אנחנו לא מדברים רק על רווח [כלכלי] אלא על רווחה של כל עם ישראל, גם של האדם, גם של החי, גם של הצומח וגם של משאבי הטבע". נציג משרד החקלאות, שנכח בדיון, הגיב לדברים: "במדינת ישראל כרגע אין חוק אורגני שבא להסדיר את החקלאות האורגנית! גם הפיקוח הוא לא שלם כי אין סטנדרט אורגני בשוק המקומי"; ונציג משרד הבריאות אמר: "לפחות מבחינה ממשלתית אין היום איזו הגדרה – מה זה בדיוק מזון אורגני? מה הוא צריך להכיל ומה הוא לא צריך להכיל? מה זאת חקלאות אורגנית?".² מיד התגלע דיון סוער בין משתתפי הישיבה על שאלת המהות והטיב של החקלאות האורגנית. לבסוף קם אחד החקלאים האורגניים,³ קטע את הדוברים וסיכם בנחרצות: "רבותי – החקלאות האורגנית מציעה אלטרנטיבה!"³

אכן, בחקלאות האורגנית ובמוצרי המזון האורגניים הוטמעו דימויים "אלטרנטיביים", המנוגדים באופיים לדימויים של המזון התעשייתי ושל החקלאות המתועשת והמסחרית, התאגידית והגלובלית ("חקלאות קונבנציונלית"). המושג "אורגני", במובנו הפופולרי והיום-יומי, מזוהה עם מאכלים ומוצרי מזון שמקורם בחקלאות הנמנעת משימוש בדשנים מלאכותיים, בחומרי הדברה, בהורמוני גדילה ובגידולים מהונדסים גנטית.

החוק להסדרת תוצרת אורגנית⁴ מבקש להסדיר ולפקח על התהליכים הכרוכים בייצור, ברישום, בסימון ובשיווק של מוצרי מזון המתויגים "אורגניים" בישראל. במאמר זה אבחן באופן ביקורתי – באמצעות קריאת החוק וניתוח התהליכים הסוציו-היסטוריים שהובילו לחקיקתו – את הדימוי של האוכל האורגני כאלטרנטיבה תזונתית וקולינרית, ואת ההנחה הרווחת שלפיה יש בחקלאות האורגנית משום חלופה חקלאית, סביבתית וחברתית.⁵ החוק שבנדון מעלה שאלות הקשורות להתייחסות המדינתית ולהסדרה החקיקתית של ייצור וסחר

- 1 פ/1157 (להלן: הצעת חוק הפיקוח על תוצרת ביולוגית אורגנית).
- 2 הכוונה, כמובן, היא לחקלאים העוסקים בשיטת חקלאיות אורגניות. לשם הנוחות ייעשה להלן שימוש בביטוי "חקלאים אורגניים", וכך גם ביחס לצרכנים (שיכוננו להלן "צרכנים אורגניים") או מרכולים (שיכוננו להלן "מרכולים אורגניים") וכן הלאה.
- 3 פרטוקול ישיבה מס' 139 של ועדת הכלכלה, הכנסת ה-15, 19-38 (14.6.2000) (להלן: פרטוקול ישיבה מס' 139).
- 4 החוק להסדרת תוצרת אורגנית, התשס"ה-2005 (נכנס לתוקף ב-2008).
- 5 כתרים נקשרו לאוכל האורגני הן בשיח הציבורי הן בספרות המחקרית. הסוציולוגית לורה ריינולדס, העוסקת בסוציולוגיה של אוכל ושל חקלאות, אפיינה את מוצרי המזון "האורגניים" כנבדלים מהותית ממוצרי המזון ה"קונבנציונליים", המתועשים וה"בלתי-אותנטיים", כלשונה. לטענתה, אוכל אורגני מבטא "שיקוע-מחדש" (re-embeddedness) של האדם ומזונו ביחס לטבע. ראו Laura Reynolds, *Re-embedding Global Agriculture: The International Organic and Fair Trade Movements*, 17 AGRIC. & HUM. VALUES 297 (2000).

במוצרי מזון המתוגים "הוגנים", "אקולוגיים", "בריאותיים" ו"אלטרנטיביים".⁶ מקרה המבחן שלפנינו מלמד על האופנים שבהם תהליכי חקיקה תוחמים את הגבולות של מערכות מזון המבקשות לבטא אלטרנטיבה (דוגמת החקלאות האורגנית) – זאת תוך שימוש במונחים חקלאיים-תעשייתיים מסחריים ואינסטרומנטליים, ומתוך התעלמות משורה של היבטים הראויים להישקל בעת עיצוב הקשר בין אוכל, סביבה, מוסר וחברה.

ההתייחסות במאמר זה אל החקלאות האורגנית ואל החוק שבנדון נשענת על המסגרת התאורטית-אנליטית הקשורה בדיאלקטיקה של תרבויות אלטרנטיביות ודפוסי פעולה "מתריסים", שתוך כדי היווצרותם והתבססותם מוכפפים למערכות תעשייתיות וממסדיות.⁷ החוק להסדרת תוצרת אורגנית הוא רכיב אחד בתהליך רחב יותר, הקשור בייבוא ה"אידאה האורגנית" העולמית,⁸ באימוץ של תפיסות חקלאיות-אורגניות הנהוגות במדינות המפותחות, ובהתאמתן והטמעתן במרחב החקלאי והתרבותי-צרכני בישראל, ויחד עם זה, גם של תגובות-נגד המבקשות לבלום או להבליע יבוא ואימוץ של תפיסות אלה. תהליך זה החל במסגרת התמודדות עם משברים שהתעוררו בתחומי החקלאות והכלכלה בישראל בשנות השמונים ואגב היווצרות פתיחות תרבותית וכלכלית אל הנעשה בעולם. טענתי המרכזית היא שהחקלאות האורגנית בישראל החלה את דרכה כזירה המבוססת רובה ככולה על ייצוא ושימשה אמצעי לחיבור אל המרחבים המסחריים הגלובליים. בהמשך, עם התעוררות הביקוש המקומי-ישראלי לאוכל אורגני ובמסגרת התהליכים לחקיקת החוק שבנדון, כוננו החקלאות האורגנית ותרבות האוכל האורגני בישראל קטגוריות הפועלות בתוך המערך החקלאי הקונבנציונלי, היינו: בתוך מערכות המזון הקיימות, ובאלו שאינן מציבות אלטרנטיבה ממשית.

חלק ב' של המאמר מנתח מתוך נקודת מבט עולמית את רכיבי ה"אידאה האורגנית", קרי: את מערך הרעיונות המיוחסים למושג "אורגני", את מאפייניו האתיים והאסתטיים ואת המשמעויות החברתיות הגלומות בו. חלק ג' מנתח את תהליך ההתהוות של החקלאות האורגנית בישראל וכן מביא נתונים כלליים על אודות המאפיינים של החקלאות האורגנית הישראלית ועל אודות תרבות האוכל האורגני בישראל כיום. ניתוח זה משמש להבהרת הפער המתקיים בישראל בין התפיסה של המושג האידאי "אורגני" לבין הווייתו החברתית בפועל. חלק ד' מראה את ההקשרים החברתיים שהובילו לכינון החוק שבנדון ומתאר את הדיון הפרלמנטרי בחוק. סיכום המאמר מציע פרספקטיבה רחבה לבחינת שאלות העוסקות בקשר שבין חקלאות אורגנית, אוכל אורגני, תרבות ופוליטיקה בישראל.

6 הכוונה, למשל, למוצרי מזון במסגרת סחר הוגן, למוצרי מזון שייצורם אינו כרוך בהתעללות בבעלי חיים, למוצרי מזון מקומיים, למוצרי מזון ידידותיים לסביבה וכיוצא באלה.

7 ראו דוגמאות לשימוש בפרספקטיבה תאורטית זו, המתייחסת למתח בין תרבות-נגד לבין מערכות ממוסדות, אצל דיק הבידג' תת-תרבות: פאנק – משמעותו של סגנון (רונה כהן מתרגמת, [1979] 2008), וכן אצל THOMAS FRANK, THE CONQUEST OF COOL: BUSINESS CULTURE, COUNTERCULTURE, AND THE RISE OF HIP CONSUMERISM (1998).

8 ראו חלק ב' להלן.

א. האידאה האורגנית

מוצרי מזון מותגים בעולם המערבי כ"אורגניים" מראשית המאה העשרים, עת הופיעו ביטויים ראשונים להתנגדות לחקלאות התעשייתית.⁹ מאז שנות השישים של המאה הקודמת נהפך האוכל האורגני לרווי בסמלים ובמשמעויות של "תרבות הנגד" שהתפתחה בארצות המערב (counter-culture),¹⁰ לרבות דימויים אנטי-קפיטליסטיים, אנטי-תעשייתיים ולאחרונה אף דימויים של אנטי-גלובליזציה.¹¹

החקלאות האורגנית, והאוכל האורגני שהוא תוצרה, הם ביטוי להופעה של "טעם" חדש (דפוסים של העדפת מזון) הרווח עתה במדינות השפע. טעם זה קשור בקריטריוני-שיפוט "מודעים לעצמם", המבוססים לא רק על טעם במובנו האסתטי. ההיצע והביקוש לאוכל אורגני מתוארים לעתים כביטוי להתגברות של "רפלקסיביות" בקרב צרכנים ויצרנים. הכוונה היא לפרקטיקות הנובעות מההיכרות של יצרנים וצרכנים עם ההשפעות המזיקות של תהליכי ייצור המזון הקונבנציונליים ומהחלטתם העניינית והרציונלית לבחור בחלופות.¹² חוקר הסביבה דיוויד גודמן ניסח הגדרה קולעת לאופני החשיבה של האוחזים ב"טעם הרפלקסיבי": "למדובר בהעדפה המבוססת על רצונו של הסובייקט הטועם לא רק 'לטעום' – במובן הפיזיולוגי, אלא 'להיטמע' כביכול באופני הייצור הטבעיים והחברתיים של ייצור המזון".¹³ בהתאם לכך, האוכל האורגני זוכה לדימוי של אובייקט קולינרי המאופיין ב"שקיפות", היינו: כזה שאפשר להתחקות אחר שלבי ייצורו. יש אף מי שהמשיגו את האוכל האורגני כאובייקט המחולל דה-פטישיזציה,¹⁴

- 9 ראו תיאור היסטורי על התפתחות החקלאות האורגנית העולמית אצל Donald W. Lotter, *Organic Agriculture*, 21 J.L. SUSTAINABLE AGRIC. 59 (2003).
- 10 לתיאור פרקטיקות של ייצור מזון ושל אכילה המזוהות עם "תרבות הנגד" האמריקנית ראו WARREN J. BELASCO, *APPETITE FOR CHANGE: HOW THE COUNTERCULTURE TOOK ON THE FOOD INDUSTRY* (1989).
- 11 Patricia Allen & Alice Brooke Wilson, *Agrifood Inequalities: Globalization and Localization*, 51 DEVELOPMENT 534 (2008).
- 12 ספרות ענפה נכתבה על ההשלכות הסביבתיות, הבריאותיות והפוליטיות של תעשיית המזון בת-זמננו. לפירוט בעניין זה ראו, למשל, Eric Schlosser, *Fast Food Nation: The Dark Side of the All-American Meal* (2005); Marion Nestle, *Food Politics: How the Food Industry Influences Nutrition and Health* (2002) (להלן: "נסל"). לפירוט על השיח העוסק במציאת חלופות לרפואי הייצור, ההפצה והצריכה הפוגעניים של תעשיית המזון ראו Jonathan Murdoch & Mara Miele, *A New Aesthetic of Food? Relational Reflexivity in the 'Alternative' Food Movement*, in QUALITIES OF FOOD 156 (Mark Harvey, Andrew McMeekin & Alan Warde eds., 2004).
- 13 David Goodman, *Agro-Food Studies in the 'Age of Ecology': Nature, Corporeality, Bio-Politics*, 39 SOCIOLOGIA RURALIS 17 (1999).
- 14 זאת בהתייחסות למה שכונה על ידי קרל מרקס "הפטישיזם של הסחורות", קרי: הסתרת היחסים החברתיים שבתהליכי הייצור. קרל מרקס הקפיטל (צבי וויבלסקי מתרגם, [1867] 2011).

כלומר: אובייקט חקלאי-קולינרי שבו נחשפות השכבות הסמויות של התנאים לייצור מזון בעידן הכלכלה הנאו-ליברלית.¹⁵

שורה של חוקרות וחוקרים רואים את העלייה בביקוש ובהיצע לאוכל אורגני, כמו גם למוצרי מזון "אקולוגיים" ו"הוגנים חברתית", כביטוי לצמיחה של כלכלת מזון מוסרית חדשה (new moral economy of food) ולהתחזקות של השיח הסביבתי.¹⁶ ביטוי לכך אפשר לראות בהגדרה המוסרית של אוכל אורגני שניסחה הפדרציה הבינלאומית לחקלאות אורגנית (IFOAM).¹⁷ ההגדרה כוללת ארבעה עקרונות מרכזיים: (1) בריאות (Health) – שמירה על הבריאות של האדמה, של הצמחים, של בעלי החיים ושל בני האדם; (2) אקולוגיה (Ecology) – שמירה על מעגלים אקולוגיים והמשך קיומם; (3) הוגנות (Fairness) – הוגנות בין החקלאים, העובדים, המשווקים, הסוחרים והצרכנים; (4) אחריות (Care) – נטילת אחריות ושמירה על הציבור ועל הסביבה הטבעית. עקרונות אלה אינם הגדרה לקסיקלית בלבד אלא גם הצהרה פורמלית על המטרות ועל הייעוד של החקלאות האורגנית העולמית. בדומה לכל מאכל או מוצר מזון באשר הוא, דפוסי הייצור והצריכה של האוכל האורגני מבוססים על הבניות תרבותיות, על הקשרים היסטוריים ופוליטיים פרטיקולריים ועל תשתיות מבניות של מדע וטכנולוגיה.¹⁸ תוצרי החקלאות האורגנית מעוצבים אפוא על ידי משא ומתן המתנהל בין השחקנים העוסקים בייצור, בשיווק, ברגולציה ובצריכה. בספרות העוסקת בהיבטים הפוליטיים של החקלאות האורגנית מתוארים השחקנים הללו – הסוכנים החברתיים של האוכל האורגני – ככאלה המשתמשים בו לא רק למטרות תזונה או פרנסה, אלא גם כדי למתוח ביקורת נוקבת נגד תצורות ייצור המזון הקונבנציונליות ואף כדי לחולל בהן תמורות.¹⁹ כך, למשל, תהליכי העיצוב של תחום החקלאות האורגנית בצרפת מתוארים

15 Patricia Allen & Martin Kovach, *The Capitalist Composition of Organic: The Potential of Markets in Fulfilling the Promise of Organic Agriculture*, 17 *AGRIC. & HUM. VALUES* .221 (2000)

16 KEVIN MORGAN, TERRY MARSDEN & JONATHAN MURDOCH, *WORLDS OF FOOD: PLACE, POWER, AND PROVENANCE IN THE FOOD CHAIN* (2006)

17 הפדרציה הבינלאומית לחקלאות אורגנית (International Federation of Organic Agriculture Movements) נוסדה בשנת 1972 על ידי חקלאים מבריטניה, צרפת, שוודיה, דרום אפריקה וארצות-הברית. כיום חולשת הפדרציה על רשת בינלאומית – רחבה ומסונפת – של ארגוני חקלאים אורגניים (כ־750 קבוצות חקלאים מלמעלה ממאה מדינות ברחבי העולם), ופועלת כמסגרת של קביעת תקנות, סטנדרטים, ייצור ידע והפצתו בקנה מידה גלובלי, כמו גם כמערכת פיקוח ואישור עולמית. בכך משמשת הפדרציה כרגולטור המרכזי בכל הקשור בהסדרת שוק הסחורות האורגניות הבינלאומיות. ראו *About Us*, IFOAM ORGANICS INT'L, <http://www.ifoam.org/en/about-us> (last visited Oct. 9, 2016).

18 MARIANNE E. LIEN & BRIGITTE NERLICH, *THE POLITICS OF FOOD* (2004); נסל, לעיל ה"ש 12; JAMES L. WATSON & MELISSA L. CALDWELL, *THE CULTURAL POLITICS OF FOOD AND EATING* (2005).

19 ראו סקירה אצל Hugh Campbell & Ruth Liepins, *Naming Organics: Understanding Organic Standards in New Zealand as a Discursive Field*, 41 *SOCIOLOGIA RURALIS* 22 (2001).

כתולדה של מאבק בין ארגונים חוץ-ממשלתיים (non-governmental organizations) לגופים מדינתיים ומסחריים. מאבק זה ניטש על אופני ה"תרגום" הראויים למושג "אורגני" ועל האופנים שבהם יש לעגנו במערכות של תקנים והיתרים.²⁰ בדומה, תהליך החקיקה של החוקים הפדרליים העוסקים בהסדרת החקלאות האורגנית בארצות-הברית תואר כהישג שאפשר לזקוף לזכות התנועות החברתיות שהתנגדו לחקלאות המתועשת והפעילו לחץ על גופים מדינתיים כדי שיפעלו בנושא.²¹ גם בניו-זילנד פרץ שיח צרכני סוער שהוביל לעיסוק פרלמנטרי בנושא ולהסדרת התנאים לייצור ולשיווק של תוצרת חקלאית אורגנית.²² תהליכי החקיקה הללו – כפי שאלה מתוארים בספרות המחקרית – מתווים את קווי המתאר של האוכל האורגני ככזה שגלום בו פוטנציאל לקשור בין תנועות חברתיות-סביבתיות, ארגוני חקלאים, תאגידים לייצור מזון, צרכנים ורשויות מדינתיות – כל זאת כדי למגר את ההשלכות השליליות לכאורה של החקלאות הקונבנציונלית ושל מערכות המזון המתועשות והגלובליות, ואולי אף כדי לבלום את המהלכים של הכלכלה והתרבות הנאו-ליברליים הנוכחיים.

עם זאת, החקלאות האורגנית ותעשיות הייצור של האוכל האורגני עברו בשני העשורים האחרונים טרנספורמציה נרחבת. אלה הפכו ממערך המבוסס על התארגנויות קטנות ומקומיות של חקלאים למערכת רחבה ועל-לאומית, הכוללת חברות מסחריות, קבוצות של חקלאים עצמאיים, תנועות צרכנים, רשויות חקיקה ואכיפה ממשלתיות ומערכות לניהול היתרים, פיקוח, סיווג ותיוג.²³ היקפי המסחר הגלובלי של מוצרי החקלאות האורגנית נאמדו בשנת 2010 בכ-59.1 מיליארד דולר, ובצמיחה של כשלושה מיליארד דולר בשנה (מאז שנת 2000).²⁴ הגידול בהיקפי הייצור והמסחר הביא להרחבת המגוון של מוצרי המזון האורגניים הזמינים לצרכנים (בעיקר תושבי החלק הצפוני של כדור הארץ, שכן היקפי המסחר הגדולים ביותר הם בצפון אמריקה ובאירופה).²⁵ גם דרכי ההפצה והשיווק של האוכל האורגני השתנו דרמטית מימי הופעתו הראשונים ועד ימינו. עתה מכירתו מתבצעת במגוון אופנים, החל בשיווק במסגרות חברתיות שורשיות (grassroots organizations), למשל: קהילות חקלאיות מקומיות, שוקי איכרים עצמאיים, אתרים לקנייה ישירה מחקלאים עצמאיים) וכלה ברשתות שיווק רב-לאומיות ורשתות מרכזיים המתמחות במוצרי מזון המתוגנים כאורגניים. תמורות אלה, הקשורות בשינויים שהתחוללו במישורי הייצור המבניים של החקלאות האורגנית, מאירות באור אחר לגמרי את דימוי ה"אלטרנטיבה החקלאית-קולינרית" שיוחס לאוכל האורגני.

Elizabeth Barham, *Social Movement for Sustainable Agriculture in France: A Polanyian Perspective*, 10 Soc'y & Nat. Resources 239 (1997) 20

Timothy Vos, *Visions of the Middle Landscape: Organic Farming and the Politics of Nature*, 17 Agric. & Hum. Values 245 (2000) 21

Brad Coombes & Hugh Campbell, *Dependent Reproduction of Alternative Modes of Agriculture: Organic Farming in New Zealand*, 38 Sociologia Ruralis 127 (1998) 22

Laura T. Reynolds, *The Globalization of Organic Agro-Food Networks*, 32 World Dev. 725 (2004) 23

RESEARCH INST. OF ORGANIC AGRIC. & INT'L FED'N OF ORGANIC AGRIC. MOVEMENT, THE WORLD OF ORGANIC AGRICULTURE: STATISTICS AND EMERGING TRENDS (Helga Willer & Lukas Klicher eds., 2012) 24

ש.ש. 25

פרשנויות ביקורתיות למשמעויות החברתיות של האוכל האורגני בן-זמננו הדגישו שכיום הוא כבר דומה במאפייניו המבניים לאוכל הקונבנציונלי. "תזת הקונבנציונליזציה" – ביקורת מרקסיסטית (מקרו-כלכלית) שנוסחה על ידי חוקרות וחוקרים העוסקים בסוציולוגיה של החקלאות – גורסת כי החקלאות האורגנית נהפכה לחלק בלתי-נפרד מהמנגנונים המבניים של תעשיית החקלאות הקונבנציונלית. על פי גישה זו, הביקוש הגובר לאוכל אורגני הניע תאגידים חקלאיים וחברות לייצור מזון קונבנציונלי להשתלט על התחום לשם הפקת רווחים כלכליים, אגב יישום שיטות לגידול ולשיווק העומדות בדרישות הפיקוח הממוסדות באופן מינימלי בלבד (במקרה הטוב) או תוך שימוש במתודות מניפולטיביות (במקרה הרע). שיקולי רווח נטולי כל אחריות סביבתית וחברתית הובילו לפיתוח של תהליכי ייצור אורגניים בקנה-מידה המוני, מתועש ולעתים אף רשלני – כך לפי המקטרגים – תוך הפרת עקרונות של צדק חברתי וסביבתי. במילים אחרות, המשמעויות הערכיות שגולמו בחקלאות האורגנית, משמעויות שהפכו אותה לסמן של אלטרנטיבה ממשית לחקלאות הקונבנציונלית, דוללו ונמהלו במניעים מסחריים.²⁶

חקר המקרה שלפנינו ירחיב את יחידת הניתוח של "תזת הקונבנציונליזציה" בכך שיציע כי הפער בין תפיסת המושג האידיאלי "אורגני" לבין הווייתו החברתית בפועל נובע לא רק מהפעולה של תאגידים חקלאיים וחברות לייצור מזון קונבנציונלי אלא גם מהאופן שבו פועלים מנגנוני החקיקה ומנגנוני ההסדרה המדינתית. המקרה שיתואר להלן ימחיש כי מנגנונים אלה פעלו מתוך מניעים פוליטיים וסוציו-היסטוריים רחבים, ותרמו לעיצוב האוכל האורגני בישראל על פי הגיונות כלכליים ותרבותיים נאו-ליברליים וגלובליים, כאלה שהמושג האידיאלי "אורגני" אמור היה להיות אלטרנטיבה להם.

ב. אוכל אורגני וחקלאות אורגנית בישראל

1. רקע סוציו-היסטורי

ההקשר ההיסטורי של הופעת החקלאות האורגנית בישראל נעוץ, לטענתי, בתהליכי הגלובליזציה של הכלכלה, הפוליטיקה והתרבות בישראל ובהשלכותיהם על החברה בישראל.²⁷ במסגרת זו ניכרים דפוסי פעולה שונים ומקוטבים: מחד גיסא פעולות שנועדו להיקשרות לגלובליזציה הכלכלית ולרשתות גלובליסטיות, ומאידך גיסא פעולות מקומיות לביסוס מחדש של היבטים לאומיים. הבסיס לפעולות אלה מעוגן בצמיחה הכלכלית שחוותה ישראל מאז המחצית השנייה של שנות השמונים, במבנה הכלכלי הניאו-ליברלי המתהווה בישראל

26 לפירוט והרחבה על המושג "תזת הקונבנציונליזציה" ראו Daniel Buck, Christina Getz & Julie Guthman, *From Farm to Table: The Organic Vegetable Commodity Chain of Northern California*, 37 *SOCIOLOGIA RURALIS* 3 (1997) (להלן: באק, גטס וגוטמן); Julie Guthman, *The Trouble with 'Organic Lite' in California: A Rejoinder to the 'Conventionalisation' Debate*, 44 *SOCIOLOGIA RURALIS* 301 (2004).

27 הסוציולוג אורי רם עסק במתח שבין מגמות חברתיות עולמיות לבין מגמות חברתיות מקומיות. הוא תיאר את התהליכים הגלובליים ואת השלכותיהם התרבותיות, הכלכליות והפוליטיות על החברה הישראלית, המוצגת כחברה הנתונה בין המגמות העולמיות לאלו המקומיות. להרחבה ראו אורי רם הגלובליזציה של ישראל: מקיזורלד בתל אביב, ג'יהאד בירושלים (2005).

(דהיינו: המעבר מסביבה כלכלית ממשלתית-ציבורית לסביבה כלכלית עסקית-פרטית) ובהשתלבות של ישראל ברשת הגלובלית ובמדיניות הכלכלית-חברתית הנאו-ליברלית הנגזרת מכך.²⁸ כפי שאסקור להלן, תהליכים אלו אירעו גם בתחומי החקלאות ולטענתי הם הבסיס לאופן שבו הוטמעה החקלאות האורגנית בישראל.

המקום המרכזי של החקלאות בפרויקט ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל הוא מן המפורסמות: החקלאות וההתיישבות החקלאית בישראל סימלו את השאיפה לעצמאות מדינית וכלכלית, והיו חלק מהאמצעים הסימבוליים, האידאולוגיים והפרקטיים ששימשו את הפרויקט הציוני.²⁹ בשל כך נהנתה החקלאות כמשך שנים ארוכות מתמיכה חברתית נרחבת, מהקצאת משאבים ומגידול קבוע של הענף ושל תפוקתו.³⁰ מאז 1967 שולבה החקלאות גם בפרויקט ההתיישבותי של ההתנחלויות היהודיות בשטחים הכבושים. הפניית משאבים כלכליים מצד הממשלה (באמצעות מתן אשראי זול) אפשרה הקמה של ענפי חקלאות עתירי הון.³¹ החקלאות היהודית בישראל התפתחה על בסיס שאיפה לייעול הייצור ועל גידול אינטנסיבי של התנובה.³² חלק גדול מהתוצר החקלאי יועד מראש לייצוא, ומגמה זו נתמכה ביתר שאת על ידי הממשלה, שראתה בה מקור לשיפור ביתרות של מטבע החוץ.³³ בשנות השבעים חל גידול בייצור התוצרת החקלאית המיועדת לייצוא, דבר שהביא לעלייה בתפוקה החקלאית ולשמירה על הערך והיוקרה של הענף.³⁴ באותן שנים נשענה החקלאות היהודית בישראל על פרקטיקות חקלאיות קונבנציונליות שעודדו שימוש נרחב בדשנים כימיים ובמדברי מזיקים.

אך בשנות השמונים, נקלע ענף החקלאות למשבר חמור – בשל השקעות יתר שנעשו לאור האשראי הזול שניתן ובשל חוסר היכולת של חקלאים רבים להחזיר את חובותיהם.³⁵ בתקופה זו נהפך השיח הנאו-ליברלי בישראל להגמוני, והמדיניות הממשלתית נועדה בעיקר לחזק את כוחות השוק ואת החברות הפרטיות הגדולות. המחויבויות הקולקטיביות פינו את

28 שם, בעמ' 27-37.

29 ראו, למשל, דן הורוביץ ומשה ליסק מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס יתר 46 Alon Tal, *To Make a Desert Bloom: The Israeli Agricultural Adventure and the Quest for Sustainability*, 81 AGRIC. HIST. 228 (2007);

30 רענן ויץ "שינוי ערכים בחקלאותנו" המבנה החברתי של ישראל: לקט מאמרים ומחקרים 162 (ש"נ איינושטרט, חיים אדלר, רבקה ברייזן וראובן כהנא עורכים, 1969).

31 משה שוורץ בערבות לא מוגבלת: היסטוריה וכלכלה מדינית בחקלאות הקואופרטיבית בישראל: מושבים וארגוני קניות – לפני המשבר ובעקבותיו (1995).

32 לפירוט ראו אלון טל הסביבה בישראל – משאבי טבע, משברים, מאבקים ומדיניות – מראשית הציונות ועד המאה ה-21 69 (2006).

33 איל קמחי "שישים שנות חקלאות בישראל: הישגים, קשיים ומבט לעתיד" ניר ותלם 7, 8 (2008).

34 שם.

35 שם; משה שוורץ בערבות לא מוגבלת: היסטוריה וכלכלה מדינית בחקלאות הקואופרטיבית בישראל: מושבים וארגוני קניות – לפני המשבר ובעקבותיו (1995).

מקומן ל"כללי הפעולה של השוק הגלובלי".³⁶ בהתאם לכך, היעדים הלאומיים שבשירותם פעלה בעבר ההתיישבות החקלאית לא נתפסו עוד כמרכזיים, ומערכת ההטבות שהופנו לחקלאות צומצמה. התוצאה הייתה ירידה ברווחיות הענף, האצה של תיעוש החקלאות וניסיונות להרחבת השתלבותה בשוקי חוץ. ענפי הייצוא הוותיקים (הדרים למשל), שהיקפם צומצם (הן בשל תחרות בשוקי הייצוא, הן בשל הזדמנויות להפשרת קרקעות חקלאיות לבנייה), פינו את מקומם לענפים חקלאיים בעלי ביקוש גבוה בשוקי הייצוא.³⁷ תנופת מחקר ופיתוח חקלאי התרחשה אף היא והאיצה את הייצור של מוצרי חקלאות לייצוא. התהליכים הללו החלישו את הקשר של ענף החקלאות לתנאי הטבע והתרבות בישראל והכשירו אותו להשתלבות במערכות המזון העולמיות. חברת "אגרוסקו" מילאה תפקיד מרכזי בקישור החקלאות הישראלית לשווקים הגלובליים: מדובר בחברה שהוקמה בשנת 1956 בבעלות ממשלתית (50%), ותפקידה המקורי היה להוביל עודפים של תוצרת חקלאית טרייה מהשוק המקומי לייצוא.³⁸

אפשר היה לצפות כי החלשת הקשר בין החקלאות להוויה המקומית ולתרבות הישראלית – כמו גם תיעוש החקלאות הישראלית, האצת הפנייתה לשוקי החוץ והעלייה במודעות למפגעים הבריאותיים והסביבתיים הנלווים – כל אלה ישמשו עילה לצמיחה של תגובת-נגד בדמות חקלאות אלטרנטיבית. החקלאות האורגנית, בצורתה האידאית, אמורה הייתה להיות מגמה אלטרנטיבית מובהקת (בכל מישור) לתמורות שחלו בענפי החקלאות הקונבנציונליים בישראל. אולם, כפי שניווכח בהמשך, החקלאות האורגנית בישראל כוננה בסופו של דבר דווקא כענף הפועל באופנים התואמים את הדרכים שבהן פסעה החקלאות הקונבנציונלית.

מריו לוי, חקלאי מהקיבוץ הדתי שדה אליהו שבעמק בית שאן, הוא דמות מרכזית בכינון החקלאות האורגנית בישראל, כמו גם ביציקתה בתוך אתוסים ובתוך דפוסי פעולה האופייניים לחקלאות הקונבנציונלית. לוי נחרט בהיסטוריוגרפיה של החקלאות האורגנית כ"חלוץ החקלאות האורגנית בישראל". בדיוני הכנסת, שעסקו בחוק להסדרת תוצרת חקלאית אורגנית, פעמים רבות הוזכר שמו בנשימה אחת עם ראשית החקלאות האורגנית. עד שנות השישים היה לוי אחראי על גידול פלפלים בשדה אליהו ועל ייצואם לאירופה. במשך זמן מה ראה לוי ברכה בעמלו, עד שפשטו על הגידולים מזיקים שהסבו להם נזק רב. לוי ועמיתיו הרבו להשתמש בחומרי הדברה – אך ללא הועיל, וענף הפלפלים נשטט מידיהם. תחושת הכישלון וההפסד הכלכלי אילצו את לוי לתור אחר ענפים חקלאיים אחרים. בתקופה זו הוא נשלח מטעם משרד החקלאות הישראלי לקורס שהתקיים בשוויץ בנושא חקלאות אורגנית-ביולוגית, במסגרת בחינה של "נישות" חקלאיות חדשות. עם שובו ארצה החליט לוי להוביל את מיסוד התחום – לדבריו, ללא כל תמיכה מטעם משרד החקלאות, שהטיל ספקות בתועלת הכלכלית של החקלאות האורגנית. הניסיונות של לוי צלחו והוא

36 שלמה סבירסקי "ישראל במרחב הגלובאלי" שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי 57 (דני פילק ואורי רם עורכים, 2004).

37 משה יוסטמן "תמורות במבנה הענפי של המשק" ממערכות ממשלתית לכלכלת שוק: המשק הישראלי 1985–1998 558 (אברהם בן בסט עורך, 2001).

38 "אגרוסקו בת 50" גן, שדה ומשק 6, 20 (2006).

הזמין את נציגי משרד החקלאות לשרה אליהו, לבוא ולהתרגם. או אז הביעו אנשי משרד החקלאות התפעלות ועודדו אותו לפתח את התחום ולשלב בתחומי הייצוא. פיתוח השוק המקומי לתוצרת אורגנית נתפס באותה עת כחסר תועלת כלכלית. כדי להרחיב את היקף הייצור החקלאי האורגני בישראל מעבר לדונמים הספורים שעבד כמו ידיו, קיבץ לוי קומץ חקלאים ששמעו דבר-מה על חקלאות אורגנית ואף התנסו בה. קבוצת החקלאים שארגן פנתה לנציגי משרד החקלאות ולחברת "אגרסקו" והציעה את מרכולתה האורגנית לייצוא. בריאיון שערכתי עמו סיפר:

בתחילה אגרסקו לא רצו להתעסק עם אורגני [...] שכנעתי אותם שאפשר יהיה לייצא את התוצרת לאירופה במחיר גבוה כיוון ששם [בחוף-לארץ] יש לכך ביקוש רב [...] משנה לשנה הלך וגדל הייצוא האורגני מאגרסקו. פיתחנו מערכת ייצוא של תוצרת אורגנית, טרייה ומעובדת, שאינה מביישת את ישראל.³⁹

לאחר שהתברר כי הענף מניב תועלת כלכלית, הקים לוי בשנת 1983 את הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל. בארגון התאגדו כמה חקלאים שהחליטו לגדל תוצרת אורגנית לייצוא. המיסוד של דפוסי הגידול האורגניים נעשה על ידי חברי הארגון, ששימשו גם כגוף המפקח על אופני הגידול. מתן האישורים לתוצרת האורגנית המיועדת לייצוא נעשה על ידי השירותים להגנת הצומח ולביקורת (PPIS) במשרד החקלאות ופיתוח הכפר, מתוקף אחריותם לאכיפת חוקים ותקנות של כלל התוצרת החקלאית המיוצאת מישראל. במסגרת זו ננקטו פרקטיקות אינסטרומנטליות שנועדו למתוח קו מפרד כביכול בין החקלאות האורגנית לזו הקונבנציונלית, לרבות תיוג וסימון התוצרת האורגנית. מרגע שהקים לוי את הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל הוא חתר לצרפו לפדרציה העולמית לחקלאות אורגנית (IFOAM) ולהטמיע את דפוסי הפעולה והתקנים האורגניים העולמיים בזירה הישראלית.⁴⁰ צעד זה התברר כמשמעותי, שכן ההנחיות והתקנים שהפיקה הפדרציה הבינלאומית שימשו כ"שפה משותפת" על-ידי כלל המוסדות והארגונים העוסקים בחקלאות אורגנית, ואף שימשו בסיס לחוקים ולהיתרים הקשורים בהכנסת תוצרת חקלאית אורגנית בשערי השווקים בעולם (אירופה, ארצות-הברית, יפן, אוסטרליה ועוד).

בפרק הזמן שבין 1983 לראשית שנות האלפיים הלך וגדל היקף הייצוא של התוצרת האורגנית מישראל.⁴¹ מרביתה גודלה ושווקה במסגרת שיתוף הפעולה בין הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל לבין גורמים בחקלאות הקונבנציונלית. כך, למשל, שיתוף הפעולה בין חברי הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל לחברת הייצוא אגרסקו נעשה הדוק; באגרסקו אף הוקמה יחידה ייעודית שהתמחתה בשיווק של תוצרת חקלאית אורגנית, וזו פעלה תחת המותג Carmel Bio-Top. כך, רובה ככולה של התוצרת האורגנית הישראלית יוצאה באותה עת לשוקי אירופה על ידי חברת אגרסקו. חיבור זה בין ארגון של חקלאים אורגניים לחברת סחר קונבנציונלית הינו ככל הנראה ייחודי לישראל. בכל

39 ריאיון עם מריו לוי, חקלאי, חבר קיבוץ שדה אליהו (13.3.2011).

40 שם.

41 לפירוט של היקפי הייצוא ראו איתן קורנט "סיכום יצוא תוצרת אורגנית" חקלאות מתחדשת: בטאון הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל 23, 8 (1993); יעל קחל "התפתחות השוק העולמי למזון אורגני בשנים האחרונות" בשווקי הייצוא 4-3, 16 (2008).

אותה תקופה – ממועד ההקמה של הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל וכמשך כל שנות השמונים והתשעים – היקף הגידולים החקלאיים האורגניים שהופנו לשוק המקומי הישראלי היו מזעריים.⁴² כך התפתחה החקלאות האורגנית – תוך היקשרות לכוחות השוק הנאו-ליברליים הגלובליים ותוך חיזוק ההסחרה (commodification) של הפרויקט החקלאי-לאומי, שממילא עבר ברובו לעיסוק בגידול לייצוא.

בצד הפעילות החקלאית והעיסוק בייצוא היו חברי הארגון הישראלי מעורבים בקשרי עבודה עם עמיתיהם באירופה, וכמה מהם עסקו בפיתוח נהלים בינלאומיים. לוי ונציגים אחרים השתתפו בכנסים רבים שערכה הפדרציה הבינלאומית לחקלאות אורגנית, ואף לקחו חלק פעיל בהסדרת הסחר הבינלאומי של התוצרת האורגנית. באופן זה היו החקלאים האורגניים הישראליים לשחקנים פעילים הן ביצירת הגלובליזציה של האוכל האורגני והן במיצוב התוצרת הישראלית בשוק האורגני-גלובלי המתפתח.

בריאיון שקיימתי עם לוי דומה היה כי הוא נזכר בתקופה זו בערגה. הוא סיפר כי היה נמלא "גאווה לאומית" בכל פעם שראה ארגון ירקות אורגניים במרכולים אירופיים. לוי ביטל כל טענה ביקורתית, לפיה ייתכן כי פעילות הארגון עמדה בסתירה לאידאות אורגניות (כמו אחריות לצמצום הזיהום הסביבתי הנובע, בין היתר, מפעילות מואצת של שינוע מוצרי מזון ברחבי הגלובוס).

בצד ההיקשרות המבנית לגלובליזציה הכלכלית נטענה החקלאות האורגנית הישראלית גם במשמעויות סימבוליות מקומיות-לאומיות. ביטוי מובהק לכך אפשר לראות בהקמה של מערך חקלאי אורגני רחב היקף של מתנחלים יהודים בשטחים שנכבשו בעקבות מלחמת ששת הימים. במסגרת זו, חקלאים יהודים שהתיישבו בהתנחלויות הסתייעו בתמיכה ובהנחה של חברי הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל, הכשירו קרקעות לגידול בשיטות אורגניות ותרמו לגידול בתפוקת התוצרת החקלאית האורגנית הישראלית שהופנתה לייצוא. נציגי הארגון הישראלי טוענים כי הסיבה לעיסוק הרב בחקלאות אורגנית באזור זה נעוצה בעובדה שמדובר בשטחים פתוחים שטרם עובדו בשיטות חקלאיות קונבנציונליות ולכן פרק הזמן שנדרש להכשרת הקרקע לגידול אורגני היה קצר. אולם, מבחינה סימבולית היו לחקלאות האורגנית בשטחים שנכבשו לאחר מלחמת ששת הימים משמעויות מקומיות-לאומיות, כפי שניסח חקלאי מהמאחז רחלים, המגדל מטע פתוחים אורגניים בהר ברכה שבשומרון: "אנחנו [החקלאים היהודים] קובעים את גבולות המדינה באמצעות החקלאות. אנחנו עושים פה ציונות אמיתית".⁴³

מאוחר יותר, מראשית שנות האלפיים, החל להתפתח שוק מקומי-ישראלי לסחר במוצרי מזון אורגניים. התפתחות זו נשענה על פעולות מבניות קודמות כגון הקמת מערך מוסדי לייצוא והקמת גופים לפיקוח ולהסדרת התיוג והסימון של התוצרת האורגנית. בד בבד חלה בישראל עלייה בכיקוש לתוצרת חקלאית אורגנית. הגידול בהיקפי צריכת האוכל האורגני בישראל (ראו פירוט להלן) קשור בהתבססותה של תרבות הצריכה הקפיטליסטית בחיי היום-יום בישראל – תרבות המאופיינת בעיסוק אינטנסיבי ברכישה של מוצרי צריכה

42 ריאיון עם מריו לוי, לעיל ה"ש 39.

43 דפנה ארד "חקלאות אורגנית בהתנחלויות: שלום עם האדמה, לא עם השכנים" הארץ 28.4.2012

www.haaretz.co.il/magazine/yom-azmaout/1.1692139

שונים, בהדגשת סגנון חיים יעיל ומהנה, אך גם בהתרחבות ההופעה של מבעים אסתטיים ופריטי צריכה הנתפסים כביקורת על תרבות הצריכה.

2. נתונים כלליים ותמונת מצב

זה למעלה משני עשורים מתרחש בישראל שינוי מתמשך בהתייחסות לאוכל ולאכילה. בפרק הזמן הזה צמחה בישראל תרבות אוכל מקיפה ותוססת, הכוללת מגמות ודפוסים קולינריים רבים. העיסוק ב"תזונה נכונה", בדיאטות ובמשטרי תזונה גבר, ואפילו נושאים הקשורים בתהליכי הייצור, השיווק והצריכה של האוכל מצאו מקום בשיח התקשורת-ציבורי בישראל.⁴⁴ במסגרת זו זכתה גם תרבות האוכל האורגני להתייחסות ציבורית רחבה ומגוונת.⁴⁵ רבים מהללים את הערך התזונתי ואת האיכות של מוצרי המזון האורגניים: אלה נתפסים כטבעיים, איכותיים, מזינים ובטוחים לאכילה.

החקלאות האורגנית וייצור המזון האורגני נעשים כיום במסגרת הפעילות של חברי הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל (אגודה שיתופית בע"מ), המאגד כ-500 מגדלים וכ-100 עוסקים נלווים לחקלאות ולתעשיית האוכל האורגני המעובד (משווקים, יצרני חומרים ואנשי הדרכה).⁴⁶ יכולי הקרקעות המעובדות כיום בשיטות האורגניות מהווים כ-1.5% מכלל התוצרת החקלאית המיוצרת בישראל.⁴⁷ ענף החקלאות האורגנית ותעשיית המזון האורגני בישראל מבוססים על ייצור לייצוא: כ-92% מהתפוקה מופנה לייצוא והיתר נסחר בשוק המקומי.⁴⁸ מוצרי החקלאות האורגנית מהווים כיום בין 8% ל-13% מכלל הייצוא של התוצרת הטרייה מישראל.⁴⁹ עם זאת, כאמור, בשנים האחרונות ניכרת דרישה הולכת וגוברת למוצרי מזון אורגניים בשוק המקומי-ישראלי. בישראל, כמו במדינות אחרות שבהן משגשג שוק למוצרי מזון אורגניים, המחירים של מוצרי המזון האורגני גבוהים בכ-20% עד 30% ממקביליהם הקונבנציונליים.⁵⁰ בשנת 2005 הוערך כי 0.7% מהאוכלוסייה צורכים

44 ראו, למשל, רותם שטרקמן ומורן הרפז "האם ישראל נהפכה למעצמה קולינרית?" הארץ – *Markerweek* 4.6.2011, 14; לסקירה על אודות התמורות שחלו בתרבות הקולינרית הישראלית ועל משמעויותיהן החברתיות ראו גיליון מיוחד של כתב עת: *Food, Culture & Soc'y* 16 (2013).

45 ראו, למשל, באתר האינטרנט חיים אורגניים www.organiclife.co.il
46 לקוח מתוך נתונים המפורסמים באתר הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל: www.organic-israel.org.il/content.php?actions=show&id=4590&b=1

47 דפנה יוריסטה ואמנון ליברמן, משרד החקלאות ופיתוח הכפר "האם הירקות והפירות האורגניים שאתם רוכשים באמת אורגניים?" (הודעה לעיתונות, 4.6.2013) www.moag.gov.il/agri/yhidotmisrad/dovrut/publication/2012/Organic_testing_survey.html

48 נעמה סיקולר "לא צימח: היצוא האורגני עלה ב-12% בלבד ב-2008" *כלכליסט* 5.2.2009
www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3208586,00.html

49 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנתון סטטיסטי לישראל 2007 לוח 19.8 (2007).

50 יעל קחל השוק העולמי למזון אורגני (עבודה המוגשת למנהלת ההשקעות במשרד החקלאות, 2007).

מזון אורגני דרך קבע, ועוד כ-1% צורכים מזון אורגני באופן לא קבוע.⁵¹ המכירה של מוצרי מזון אורגניים הסתכמה בשנת 2005 בכ-0.35% מצריכת המזון הכוללת,⁵² ובשנת 2010 היא הגיעה לכ-0.6% מצריכת המזון הכוללת.⁵³ לפי הערכות, כיום היא עומדת על כ-2% מצריכת המזון הכוללת.⁵⁴ בצד הגידול בכיקוש החלו לפעול בישראל כמה רשתות מרכולים המתמחות במכירה של מוצרי מזון אורגניים (למשל: "עדן טבע מרקט"; "אורגניק מרקט"; "ניצת הרובדבן"); חברות המתמחות ברכישת מוצרי מזון אורגניים ממגדלים עצמאיים, באריותם, במיתוגם ובהובלתם (למשל: "תבואות"); וכן חברות המתמחות בייבוא, באריותם ובשיווק של מוצרי מזון אורגניים טריים ויבשים (למשל: "השרה", "אדמה", "ליב"). מוצרי המזון האורגניים נהפכו לחיזיון נפוץ על המדפים במרכולים של רשתות השיווק הגדולות. ההתפתחות של שדה האוכל האורגני בישראל התרחשה, כאמור, בד בבד עם ההתחזקות של תרבות הצריכה בישראל, המתבטאת בעלייה ברמת הצריכה הפרטית, בהרחבה של ערוצי קנייה ותקשורת, בשיח ציבורי נרחב העוסק בצריכה ובפעילות של ארגוני צרכנים.⁵⁵ התפתחות נוספת, הקשורה במישרין לחקלאות האורגנית ולמשמעויות הגלומות בה, היא עלייה מסוימת בהתעניינות בנושאים של סביבה וקיימות⁵⁶ ובסוגיות הקשורות בצרכנות אתית (דהיינו: העדפה של מוצרי צריכה "ירוקים", מוצרים מסחר הוגן, העדפת צריכה ישירה מהחקלאי או מהיצרן וכיוצא באלה).

התפתחויות אלו עשויות להיראות מנוגדות ואף סותרות זו את זו: מחד גיסא הן מבטאות את התעצמות המגמות הקפיטליסטיות בחברה הישראלית, ומאידך גיסא הן מבטאות מגמות של הסתייגות מההשלכות הסביבתיות והתרבותיות של ישראל כחברת שפע צרכנית. בחלק הבא של המאמר אתאר כיצד היבטים מורכבים וסותרים אלה מקבלים ביטוי חקיקתי.

ג. תהליך החקיקה

1. הרקע לחקיקת החוק

לתהליך של חקיקת החוק האורגני, כפי שיתואר בהמשך, היה תפקיד חשוב באופני הכינון והעיצוב של תחום האוכל האורגני בישראל. ייתכן שנושא החקלאות האורגנית כלל לא היה מגיע לוועדות הכנסת אלמלא פרץ המשבר המכונה על ידי פרנסי החקלאות האורגנית "משבר גוש קטיף". בלב הפרשה עמדה סדרת תחקירים עיתונאיים שפורסמה בשנת 1997, ובה נחשף

51 דליה מזורי "D&B: צריכת המזון בארץ גדלה ב-40% בשנתיים" nrg 23.3.2005 www.nrg.co.il/online/16/ART/886/920.html

52 שם.

53 רוני הרשקוביץ "התפתחות השוק האורגני – עם דגש על תוצרת אורגנית מן החי" (משרד החקלאות ופיתוח הכפר, נובמבר 2011) www.moag.gov.il/yhidotmisrad/research_economy_strategy/publication/2012/documents/OrgMarDev2011.pdf

54 כך על פי הערכה של גיא רילוב, חקלאי פעיל בארגון הישראלי לחקלאות ביולוגית אורגנית, בריאיון שנערך עמו בתאריך 27.1.2015 (להלן: ריאיון עם גיא רילוב).

55 טלי כץ-גרו "צריכה" א' /שוויון 363 (אורי רם וניצה ברקוביץ עורכים, 2006).

56 ראו, למשל, Avner de-Shalit, *From the Political to the Objective: The Dialectics of*, *Zionism and the Environment*, 4 ENVTL. POL. 70 (1995)

כי כמה חקלאים מאזור גוש קטיף (דרום רצועת עזה, האזור שבו התפתחה חקלאות אורגנית אינטנסיבית המיועדת לייצוא) ארזו לכאורה ירקות שאינם אורגניים כאורגניים וייצאו אותם לאירופה.⁵⁷ עוד נטען כי "החקלאים האלה מפנים תוצרת שאינם יכולים לשווק לאירופה בעקבות גילוי שיירי חומרי הדברה לשוק האורגני מקומי, המצומצם ממילא. התוצרת החקלאית המשווקת על ידם מוצגת, לכאורה במרמה, כסחורה אורגנית לכל דבר".⁵⁸ חשיפת הפרשה עוררה דאגה לפגיעה בהיקפי הייצוא, ולחשש שהיה משותף הן לגורמים בארגון לחקלאות אורגנית והן לגורמים מדינתיים. רפאל איתן, שכיהן אז כשר החקלאות וגם כשר לאיכות הסביבה, מינה ועדה ציבורית שמטרתה הייתה בחינת הפיקוח על ענף החקלאות האורגנית. המלצת הוועדה המרכזית הייתה לחוקק חוק שיסדיר את הפעילות בתחום.

על אף החשש מפגיעה בהיקפי הייצוא בשל פרסום הפרשה, השפעתה בפועל הייתה קטנה שכן היבואנים האירופיים שמו מבטחם במערכת בדיקות מחמירה שפעלה במסופי הייבוא. לעומת זאת, השוק המקומי המתפתח – שהתבסס על יחסי אמון שנקרמו בין חברי הארגון הישראלי ובין המגדלים לצרכנים – עמד בפני סכנה. גיא רילוב, חקלאי המתמחה בגידול של תוצרת אורגנית, סיפר: "בעקבות משבר גוש קטיף אנחנו היינו כמעט מחוסלים. הארגון [הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל] הבין שהוא חייב להוביל שינוי. הבנו [החקלאים החברים בארגון] שחייבים לקבע ולמסד את הפיקוח על הסטנדרטים האירופיים שאימצנו. הבנו שחייבים לקדם חקיקה בנושא".⁵⁹

באותה תקופה, בד בבד עם הפרסום של פרשת גוש קטיף, הופעלו לחצים להקשחת הפיקוח והבקרה על החקלאות האורגנית הישראלית מצד הפדרציה העולמית לחקלאות אורגנית (IFOAM) כלפי השירותים להגנת הצומח ולביקורת (PPIS), האחראיים לפיקוח על כלל התוצרת המיוצאת מישראל, לרבות זו האורגנית. הפדרציה העולמית החלה למסד מנגנון פיקוח בינלאומי ולבקר את גופי הפיקוח במדינות השונות כתנאי לקבלת תג המציין כי מוצרי המזון האורגניים מורשים מטעמה לשיווק כ"אורגניים" (IFOAM accredited). אחד התנאים המרכזיים שהציגה הפדרציה היה שיש להפריד בין ארגוני מגדלים לבין גופי פיקוח. לשם כך הקים הארגון הישראלי חברת פיקוח פרטית בשם "אגריאור". משרד החקלאות הסמיך את אגריאור להעניק תו תקן "אורגני" למגוון העוסקים בתחום לאחר בקרה ופיקוח על הגידול, הייצור, השיווק והאריזה; לאחר ביצוע בדיקות מעבדתיות לגילוי שאריות של חומרים אסורים ולאחר מעקב אחר תיעוד תהליכי הגידול והייצור. מאוחר יותר הוסמכו לכך חברות נוספות. בשלב זה כבר היה ברור שהעיסוק בחקלאות אורגנית בישראל – הן למטרות ייצוא והן לפיתוח השוק המקומי – לא יוכל להמשיך ולהתבצע ללא מתן תוקף חוקי לתהליך הפיקוח ולהסדרה של אופני הייצור האורגניים בישראל. לשם כך פנו נציגי הארגון הישראלי לחברי הכנסת דאז צבי הנדל (מפד"ל), שלום שמחון (ישראל אחת) ואבשלום וילן (מרצ). אלה האחרונים שוכנעו והניחו על שולחן הכנסת בינואר 2000 את הצעת החוק לפיקוח על תוצרת אורגנית.⁶⁰

57 "רמאות אורגנית בגוש קטיף" גלובס 7.7.1997 www.globes.co.il/news/article.aspx?did=67624

58 שם.

59 ריאיון עם גיא רילוב, לעיל ה"ש 54.

60 הצעת חוק הפיקוח על תוצרת ביולוגית אורגנית, לעיל ה"ש 1.

”משבר גוש קטיף” הוזכר פעמים רבות בכל שלבי החקיקה ובמיוחד בדיונים הראשונים שנערכו בנוגע להצעת החוק.⁶¹ הצורך לעגן בחוק את הפיקוח על תהליכי הייצור והשיווק של תוצרת אורגנית הוצג כמהלך העשוי למנוע את שמיטת הרווחים של ענף החקלאות האורגנית הישראלי (המרוכז, כאמור, בייצור לייצוא) מידי המדינה: ”אנו מבקשים בזאת לעגן את הפיקוח על התוצרת הביולוגית האורגנית, על מנת שלא יחזור המצב שקרה לפני כשנתיים [...] שבעקבותיו הוקמה ועדת חקירה על ידי שר החקלאות”, הכריז שמחון באחת הישיבות שבהן דנה מליאת הכנסת בהצעת החוק.⁶²

אם כן, אף על פי שבסופו של דבר תרם תהליך החקיקה לכינון ולהרחבה של השוק האורגני המקומי, נראה כי מטרתו המקורית הייתה לספק לחברי הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל ולמשרד החקלאות כלי לשיפור תהליכי הפיקוח על התוצרת המיועדת לייצוא. לפיכך, דומה כי התפתחותו של השוק האורגני המקומי הייתה תוצאת לוואי של מהלך זה ותו לא. מיטיבים לתאר זאת העיתונאים שירי כץ ואביב לביא: ”תעודת הביטוח של התחום האורגני בישראל נגזרת מהעובדה – המצערת כשלעצמה – שהענף כולו עובד עם הפנים לייצוא.”⁶³

2. הליכי החקיקה והחוק עצמו

בכל שלב בדיון הפרלמנטרי בחוק להסדרת תוצרת אורגנית הכריזו דוברים בלהט רב על הנחיצות בחקלאות אורגנית. העקרונות האידאיים והאתיים שנקשרו במושג ”אורגני” שימשו כל דובר שרחש אהדה לעיגון הפיקוח על התוצרת האורגנית בחוק. בהצעת החוק, בסעיף ”דברי ההסבר”, נכתב על החקלאות האורגנית תוך שימוש במושגים אידאיים מובהקים, העולים בקנה אחד עם חלק מהמשמעויות האתיות של המושג ”אורגני” ועם העקרונות האידאולוגיים שהציגה הפרוצדורה הבינלאומית לחקלאות אורגנית (IFOAM):

יתרונותיה של שיטת הגידול הביולוגית-אורגנית אינם רק לצרכני המוצרים הביולוגיים-אורגניים עצמם, אלא גם בסיוע להשגת יעדים רצויים לסביבה ולכלל, בין השאר היא מקטינה את זהום הקרקע ומקורות המים בחומרי הדברה וכימיקלים, שומרת על מבנה הקרקע והאיזון במיקרואורגניזמים הטבעיים שלה, מצמצמת את מיצוי המינרלים ממנה, ומקטינה את התלות במקורות אנרגיה חיצוניים, מניעת זהום סביבתי – במיוחד הקרקע ומקורות המים.⁶⁴

דברי ההסבר הללו – שחזרו והוצגו בפתח כל דיון בנושא – מתארים את החוק המוצע כאמצעי ליישום מעשי של עקרונות הגלומים באידאה האורגנית כגון אחריות (”החוק יסייע להשגת יעדים רצויים לסביבה ולכלל; מניעת זיהום סביבתי”), אקולוגיה (”האיזון במיקרואורגניזמים הטבעיים של הקרקע”) ובריאות (”יתרונות לטובת הצרכנים”, ”מקטינה

61 ראו אזכורים לפרשה, בין היתר, בהצעת חוק הפיקוח על תוצרת ביולוגית אורגנית, לעיל ה”ש 1, וכן בפרוטוקול ישיבה מס’ 141 של ועדת הכלכלה, הכנסת ה-16, 2 (28.1.2004).

62 פרוטוקול ישיבה מס’ 157 של הכנסת ה-15 (22.11.2000).

63 אביב לביא ושירי כץ ”או איך אני יודע שזה אורגני” הארץ – גלריה 17.1.2007 www.haaretz.co.il/misc/1.1378321

64 הצעת חוק הפיקוח על תוצרת ביולוגית אורגנית, לעיל ה”ש 1.

את זיהום הקרקע"). עם זאת, הדיון במשמעויות האתיות של החקלאות האורגנית הסתכם לרוב בהכרזות החגיגיות הללו. עד מהרה עברו המתדיינות והמתדיינים לעסוק בשאלות הקשורות באופנים שבהם אפשר לשלב את החקלאות האורגנית ואת תרבות האוכל האורגנית במערכות החקלאות והמזון הקיימות בישראל – ולא כאמצעי הקורא תיגר עליהן או הנועד להחליפן. דומה כי עיצוב החוק לא נתפס על ידי העוסקים בו כמהלך המבטא כשלעצמו ביקורת חקלאית-קולינירית.

ההתייחסות לחקלאות האורגנית ולתרבות הצריכה של אוכל אורגני הייתה כאל "נישה חקלאית ותרבותית" ו"סגנון אכילה" שאינו ביקורתי במהותו, שראוי כי יהיה נתון לבחירת הצרכנים, המתוארים כחסידים נאמנים של ה"מותג" אורגני (לעיתים אף תוארו צרכני האוכל האורגני כשוטים). הנה, למשל, חילופי הדברים בין אברהם פורז (יושב-ראש ועדת הכלכלה) לבין אלדר לנדס (מנכ"ל השירותים להגנת הצומח במשרד החקלאות) בדיון שנערך בנושא.⁶⁵ לנדס ביקש להתערב בדיון שנסב סביב נוקי החקלאות הקונבנציונלית, ודחה טענות שלפיהן החקלאות האורגנית מהווה מזור לתחלואים אלה:

לנדס: כל בן אדם יכול להחליט על אורח חייו, אם הוא רוצה אורגני או לא אורגני. משרד החקלאות ייעשה דבר אחד: באורגני יש הרבה מן השרלטנות, בצורות הפיקוח, בצורות הארגון ובצורת סכימות הגידול. משרד החקלאות הישראלי אימץ את התקנון האירופאי⁶⁶ בקטע הזה. אבל אתה בוודאי מבוסס שהם מגדלים מזון אורגני ומייצאים 80% לחוץ-לארץ.

לנדס: אני מבוסס מאוד ורוצה לתמוך בהם ולעזור להם.
 פורז: אבל אתה אומר שהישראלים שקונים הם פראירים וגם הגויים שקונים הם פראירים [...] אתה עצמך לא מאמין שזה שווה מי יודע מה.

לנדס: אני לא מדבר על האמונה שלי [...] אשאל אותך אחרת. האם אתה אוכל מזון כשר?

פורז: אתה אומר לנו בעצם שגם מה שלא אורגני הוא טוב.

פורז ביטא בדבריו עמדה המבקשת לבחון בעין ביקורתית את טיב החקלאות ואת כלל ייצור המזון בישראל ולברוק את מידת העדיפות של החקלאות האורגנית. אך לא היה בכך די כדי לגרום להסתת הדיון מהעיסוק בחקיקת החוק האורגני לדיון ביקורתי רחב על ההשלכות של מערכת המזון הנוכחית.

דיונים נוספים שנערכו מראים כי החשיבות של החקלאות האורגנית לא הוטלה בספק, אך היא הוצגה כתחום חקלאי שתוצרתו אמורה להיות משוקת לאלה המאמינים ב"משנה האורגנית", ולא כתחום חלופי לחקלאות הקונבנציונלית. התפיסה שביטא לנדס, שהיה אחד מתומכי החוק, מתרחקת מאוד מהתפיסות האתיות-אידאיות שהעלו דוברים אחרים. מטרת החוק – כפי שעולה מדברי לנדס וכפי שהחוק אכן התעצב בהמשך – היא ליצור

65 פרוטוקול ישיבה מס' 139, לעיל ה"ש 3, בעמ' 24-27.

66 הכוונה ל-1 Council Regulation (EEC) No. 2092/91, 1991 O.J. (L 198), שהתקין האיחוד האירופי בתחילת שנות התשעים במטרה להסדיר תהליכי פיקוח ואישור על ייבוא של תוצרת חקלאית אורגנית.

מעריך בקרה ופיקוח ולהוליד אמון בתוויות "אורגני" בקרב הצרכנים. מרבית מעצבי החוק ומשתתפי הדיונים שעסקו בחקיקתו אימצו גישה זו. כך, למשל, אחד המגישים של הצעת החוק, שלום שמחון (שכיהן אז כח"כ מטעם העבודה-מימד וכיושב-ראש ועדת הכלכלה), טען: "מטרת הצעת חוק זו להסדיר את תחום החקלאות האורגנית ולמנוע את הטעיית הצרכן".⁶⁷ הגישה הרווחת בקרב מעצבי החוק הייתה של "הסדרת הייצור והפיקוח" (רגולציה) במטרה להגן על הצרכן האורגני, שתואר כנתון למרמה ולגזל אפשריים. מניעת האפשרות להונות את קומץ צרכני האוכל האורגני – אלה המחזיקים בהון הכלכלי ובהון התרבותי הנדרש כדי לצרוך אותו – שימשה מוטיבציה מרכזית לקידום החוק. באופן זה הובלעה, למשל, האפשרות לדון בפגיעות הנגרמות לכלל שכבות האוכלוסייה עקב מערכות המזון הקונבנציונליות. כך התמצה המהלך המרכזי של החוק בהסדרת הגידול החקלאי, בפיקוח על תהליכי הייצור ובסימון מוצרי מזון המתוגים כאורגניים – ותהליך עיצוב החוק לא עסק בשום אופן בפיתוח חקלאות אלטרנטיבית או באתגור של מערכות המזון הקיימות, מנקודת ראות ערכית.

הדיונים בנושא נמשכו כחמש שנים ורק ביום 31.5.2005 עבר החוק בקריאה שלישית. עיקר המחלוקות וההסתייגויות מהצעת החוק נשאו אופי טכני בלבד. הן נגעו ללשון החוק, עסקו בשאלות כגון מי אחראי להתקין את התקנות ולממש את הפיקוח, מה תהיה חלוקת העבודה בין משרדי הממשלה (בעיקר בין משרד החקלאות למשרד הבריאות), וכיצד ראוי לסמל ולתייג את המוצרים. אף לא אחד ממשתתפי הדיונים הביע עמדה ביקורתית על האופן שבו הובן המושג "אורגני": מוצר מזון החף לכאורה משאריות של חומרי הדברה ודישון, תורם לסכיבה ולבריאות, חף מפגם מוסרי, ומבוסס על השתת עלויות הייצור הגבוהות ועלויות הבקרה על הצרכן באמצעות מחירי פרמיה (כלומר: "תוספת מחיר", premium). כך, הצעת החוק גורסת כי "עקב ההימנעות מלהיעזר בכימיקלים שונים, עלויות הייצור והגידול על פי רוב יקרות יותר והדבר אמור להשתקף במחיר המוצר הסופי".⁶⁸

לשון החוק כוללת איסור על הטעיה, דהיינו: איסור להציג כל תוצרת חקלאית כתוצרת אורגנית אלא אם כן התיר גוף אישור ובקרה לסמנה בסמל הבקרה שנקבע בחוק. זאת ועוד: החוק מעגן את התהליכים הכרוכים בייצור, ברישום, בסימון ובשיווק של מוצרי מזון המתוגים כ"אורגניים" (תוך ציון מפורש של אימוץ תקנים בינלאומיים); קובע את סמכויות הפיקוח על תהליכי הייצור; מפרט את אופני הפיקוח והענישה; מגדיר נהלים הקשורים בהכרה של גופי פיקוח על ייצור מוצרי מזון אורגניים ממדינות-חוץ ובהחלה של נוהלי תיוג של מוצרי המזון האורגניים המיובאים בדומה לאלה הניתנים לתוצרת הישראלית; ומסדיר את הכרוך בהסמכה של גופי פיקוח ובקרה.

עיצוב החוק, כמו גם ניסוחו הסופי, נשענים על תפיסה תרבותית הגורסת כי צרכנים בעלי מודעות סביבתית מוכנים ומעוניינים להימנע ממפגעים בריאותיים ולתרום לשיפור תנאים סביבתיים וחברתיים באמצעות צריכה של מוצרי בריאות ומוצרים ידידותיים לסכיבה. תפיסה זו מבוססת על ההנחה שרק באמצעות כוחות השוק אפשר לחולל שינויים במערכות אספקה דוגמת מערכת המזון שבה עסקינן. אם כן, מדובר בתפיסה אידאולוגית הרואה את

67 פרוטוקול ישיבה מס' 106 של הכנסת ה-16 (11.2.2004).
68 הצעת חוק הפיקוח על תוצרת ביולוגית אורגנית, לעיל ה"ש 1.

הצרכן הפרטי כסוכן שינוי מרכזי בפתרון בעיות דוגמת שינוי אקלים, זיהום סביבתי ותיקון מערכות לאספקת שירותים חיוניים.⁶⁹ בהתאם לכך, פיתוח של שוק מוצרים המתווגים "ירוקים", "בריאותיים" או "הוגנים" נועד לאפשר לצרכנים "להצביע עם כספם" ("vote with your dollars"), דהיינו: לבצע בדפוסי הצריכה שינוי הכולל העדפה של מוצרים "ידידותיים לסביבה", "בריאותיים" או "הוגנים",⁷⁰ ולממש את אחריותם הסביבתית באמצעות החלטות ופרקטיקות צרכניות יום-יומיות.

על פי הווייה תרבותית נאו-ליבראלית זו, התערבות של גורמים ממשלתיים בסוגיות כמו עידוד צריכה של מוצרי מזון "ירוקים" מובילה במקרה הטוב להסדרת התחום – אך גם להטלת האחריות למציאת פתרון למשברים סביבתיים על כוחות השוק ועל הצרכנים עצמם. במקרים רבים, דוגמת המקרה שלפנינו, המדינה אינה מתעלמת מאחריותה למצוא פתרונות להשלכות המזיקות של החקלאות (הקונבנציונלית) ושל מערכות המזון הפוגעניות, אך הדרך שבה היא פועלת כדי להתמודד איתן היא "הסדרה נאו-ליברלית"⁷¹ וחיווק של אמון הציבור במנגנוני השוק המציעים מוצרים המתווגים "אתיים", "סביבתיים" ו"הוגנים". גישה זו מבקשת לקדם סיטואציית "רווח-רווח" (win-win), כלומר: החקלאות האורגנית והמערך לייצור אוכל אורגני יזכו לאמון של ציבור הצרכנים מתוקף הגנת החוק על המושג "אורגני". הצרכנים אמנם ישלחו יד עמוק אל כיסם וישלמו במיטב כספם – אך ייהנו מאוכל שהוא לכאורה מיטיב עמם ועם הסביבה. בהמשך, האצת הביקוש תגדיל את חלקו של הייצור הנתפס כלא פוגעני – וכולם לכאורה ייצאו נשכרים.

בתוך כך, החוק להסדרת תוצרת אורגנית פוטר את המדינה מביצוע רפורמות מסובכות במערכות החקלאות והמזון הקונבנציונלי. אף לא אחד ממשותפי הדיונים הציע לבחון אפשרויות אחרות לפיתוח החקלאות האורגנית כך שהדבר לא "יתבטא במחיר המוצר הסופי" – למשל באמצעות מתן סובסידיות ממשלתיות לחקלאות האורגנית. כמו כן לא הועלו במסגרת הדיונים דפוסים חקלאיים חלופיים אחרים, שיש בהם כדי להיטיב עם הכלל ולא רק עם קטגוריות חברתיות פריבילגיות.

יצוין כי החקיקה והאכיפה הקשורות בסימון ובתיג של מוצרי מזון כ"אורגניים" פועלות בשני מישורים נוספים, המרחיקים את היישום של העקרונות האידאיים ושל המשמעויות האלטרנטיביות הגלומות במושג "אורגני". ראשית, הן בתהליך העיצוב של החוק והן בעת ההכרזה על החלתו – ואף בתוויות הפיקוח האורגניות עצמן שאושרו מתוקף החוק – בכל אלה לא נאמר (ואף לא נכתב) דבר באשר לאיכויות של מוצרי המזון האורגניים או באשר לעדיפותם על תוצרי החקלאות הקונבנציונלית. בכך נהפכה התווית האורגנית לסמן הפועל מחד גיסא כדי להבדיל בין מוצרים אורגניים למוצרים שאינם אורגניים, ומאידך גיסא – לחיווק התיג "אורגני" ולהעמידו בתחרות עם תוויות ודימויים אחרים המוצמדים למוצרי

YIANNIS GABRIEL & TIM LANG, *THE UNMANAGEABLE CONSUMER: CONTEMPORARY CONSUMPTION AND ITS FRAGMENTATION* 182 (1995) 69

Roger A. Dickinson & Mary L. Carsky, *The Consumer as Economic Voter*, in *THE ETHICAL CONSUMER* 25 (Rob Harrison, Terry Newholm & Deirdre Shaw eds., 2005) 70

Gabriela Pechlaner & Gerardo Otero, על תהליכים להסדרת מזון בעידן הנאו-ליברלי ראו, *The Neoliberal Food Regime: Neoregulation and the New Division of Labor in North America*, 75 *RURAL SOC.* 179 (2010) 71

מזון המצהירים על טבעיות, מלאות (Wholesome), הוגנות (ביצי חופש) ודימויים רבים אחרים. כך, התווית האורגנית הנושאת עתה משמעות מחייבת מבחינה חוקית, למעשה מסירה את המחיצות בין "אורגני" ל"לא אורגני" והופכת את האוכל האורגני לקטגוריה המרחיבה את ההיצע של מוצרי המזון הזמינים לצרכן.

שנית, הפיקוח והאכיפה על השימוש בתווית "אורגני" פועלים כדי לארגן את מערך האוכל האורגני בתוך מערכי הייצור הפוסט-פורדיסטיים. דהיינו, תהליכים אלה גורמים לצירופו של האוכל האורגני לאפשרויות הבחירה הצרכניות הקיימות, ולהקמת נישת ייצור התואמת לטעם צרכני ספציפי. יתרה מזאת, תהליכים אלה הופכים את תווית הפיקוח האורגנית בעצמה לסחורה, תוך עיגון בחוק של היוקרה המיוחסת למותג "אורגני" ובכך גם את העלאת ערכו בשוק הסחורות המקומי.

בהקשר זה ראוי לציין כי יש חוקרות וחוקרים הטוענים שתיוג מוצרים כ"אורגניים" מחולל למעשה רה־פטישיזציה של האוכל האורגני, זאת על־אף שמלכתחילה אמור היה לגלם דה־פטישיזציה.⁷² במילים אחרות, התווית "אורגני" הפכה לאמינה ומשכנעת עד כדי כך שהיא עצמה עלולה להפוך לכיסוי המסתיר תהליכים מבניים פוגעניים המתרחשים במערכות האוכל האורגני עצמן (דוגמת הפעלה של קווי שינוע והובלה גלובליים ומזהמים מבחינה סביבתית, השתלבותו של האורגני במערכות ייצור בלתי־הוגנות ובסחר גלובלי פוגעני, אחיזה איתנה ומונופוליסטית של חברות מסוימות בתחום האוכל האורגני ועוד).

3. החוק האורגני וההשתלבות בסבב הסחורות העולמי

אחד מאמצעי השכנוע ששימשו כל מי שביקש לקדם את החוק שכנודן הוא הדגשת החיוניות של הסדרת הייצור האורגני למען טיוב הייצוא. העובדה שהתוצרת החקלאית האורגנית נתפסה כבעלת ביקוש בשוק־חוץ, וככזו העשויה לתרום להגדלה של היקפי הייצוא החקלאי מישראל, שימשה להמרצת הטיפול בחוק. בהתאם לכך, יוחסה חשיבות עליונה לעיצוב החוק כך שיתאים להיקשרות למערכת התקינה הבינלאומית וכדי למנוע מעשי הונאה וליקויים בתהליכי הייצוא. ההשתתפות בסבב הסחורות העולמי – ולא, למשל, בריאות הציבור או איכות הסביבה – הייתה מונחת על כף המאזניים והיותה את ההצדקה המרכזית להפניית משאבים לפיתוח מנגנון חוקתי בתחום. כך, למשל, אפשר לראות את סדר הדברים שבחר להדגיש מנכ"ל הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל בדיון שנערך בוועדת הכלכלה: "חשיבותה של החקלאות האורגנית נובעת מ[כמה היבטים. ראשית, ההיבט של הכנסת כסף טוב למדינת ישראל מכיוון שהיקף הייצוא גדול מאוד. שנית, ההיבט של בריאות הציבור".⁷³ החוק להסדרת תוצרת אורגנית פעל להתאמה של נוהלי הגידול והייצור לנהלים ולתקנים האורגניים שהתפתחו באירופה ובארצות־הברית. הוא תרם אמנם להסדרת השוק המקומי ולהחלת עקרונות ענישה על עברות הקשורות בהצעה למכירה של תוצרת חקלאית אורגנית שאינה מפוקחת כחוק, אך אבן הפינה בכינון החוק היא הכמיהה להשתלב במערכות העל־

72 ראו, למשל, Josée Johnston, Andrew Biro & Norah Mackendrick, *Lost in the Supermarket: The Corporate – Organic Foodscape and the Struggle for Food Democracy*, 41 ANTIPODE (2009) 509.

73 פרוטוקול ישיבה מס' 139, לעיל ה"ש 3, בעמ' 28–31.

לאומיות האורגניות.⁷⁴ אבשלום וילן (מרצ) הצהיר בנחיצות כי ללא החלת החוק תאבד ישראל את מעמדה בשוק האורגני העולמי:

אני חושב, שהעובדה שעד היום אין חוק שמסדיר את הפיקוח על התוצרת האורגנית במדינת ישראל היא כשלעצמה מאוד בעייתית. זה תחום שהולך ויגדל ובצדק, ופה יש לישראל הרבה מאוד יתרונות יחסיים. התקנים הבינלאומיים הם מאוד ברורים ובעצם מי שאין לו את התקינה הלאומית שלו, תהיה לו בעיה להתחרות בשוק העולמי.⁷⁵

במעמד אחר, בעת העברת החוק בכנסת בקריאה שלישית, הגדיל וילן והכריז בחגיגות:

בעוד שבועיים יתפרסם ברשומות הסמל הזה של חקלאות אורגנית, והוא יהיה על כל המוצרים, ובכך מצטרפת ישראל למדינות הנאורות בעולם שמייצרות תוצרת אורגנית, סוחרות בה בהתאם לכללים בינלאומיים קשוחים, לטובת הציבור כולו.⁷⁶

יצוין כי הדיון הפרלמנטרי שעסק בחוק התנהל בהקשר רחב יותר ובמסגרת שתי מגמות חברתיות שהשפיעו על מימוש החוק ועל אופני ניסוחו. המגמה הראשונה היא התפתחות הגלובליזציה של החוק, דהיינו: ההתפתחות החוקת-עולם של צורות שיח ותבניות משפטיות על-לאומיות, ואימוצן, בין היתר, על ידי מנגנונים מדינתיים.⁷⁷ המגמה השנייה קשורה בגלובליזציה (או ליתר דיוק ב"מערכיזציה") של הטיפול הממסדי-מבני בסוגיות הקשורות בתזונה, הנעשה בהתאם לדפוס המוקרן מארצות המערב אל חלקים אחרים בעולם.⁷⁸ החוק להסדרת תוצרת אורגנית פעל אף להרחבה של ערוצים לייבוא מוצרי מזון אורגניים לישראל. באחד הדיונים בוועדת הכלכלה, שעסקה בניסוח החוק, הוקרא אחד מסעיפי ההגדרות בחוק שבו נכתב: "סמל אורגני אחיד – הסמל הישראלי הקבוע בתוספת, המסמל כי התוצרת המסומנת בו היא תוצרת אורגנית ישראלית". נציגת משרד החקלאות שנכחה בדיון אמרה: "אנחנו מבקשים להוריד את המילה 'ישראלית'⁷⁹ – במטרה לכלול במסגרת החוק את התוצרת האורגנית המיובאת. משמעות הדבר היא סלילת דרך עבור תאגידי מזון בינלאומיים העוסקים באוכל אורגני מעובד לפעול בשוק הישראלי. ההצעה להוריד את המילה 'ישראלית' התקבלה ללא כל סייג וללא כל התייחסות לפגיעה בהיבטים הקשורים

74 ריינולדס, לעיל ה"ש 23.

75 פרוטוקול ישיבה מס' 194 של ועדת הכלכלה, הכנסת ה-16, 2 (17.5.2004).

76 פרוטוקול ישיבה מס' 252 של הכנסת ה-16, 66 (31.5.2005).

77 BOAVENTURA DE SOUSA SANTOS, TOWARD A NEW LEGAL COMMON SENSE: LAW, GLOBALIZATION AND EMANCIPATION (2002). עוד על הסוציולוגיה של החוק והגלובליזציה בישראל ראו אולג קומליק מעשה טלאים ופשרות: חוק איסור הלבנת-הון בין הגלובאלי ללוקאלי (עבודת גמר לתואר "מוסמך במדעי החברה", אוניברסיטת בן-גוריון בנגב – המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, 2008).

78 Barry M. Popkin, *The Nutrition Transition in the Developing World*, 21 DEV. POL'Y (2003) REV. 581.

79 פרוטוקול ישיבה מס' 241 של ועדת הכלכלה, הכנסת ה-16, 7 (20.7.2004).

במקומיות, כפי שנדרש בעקרונות האקולוגיה וההוגנות הגלומים במשמעות האידאית של המושג "אורגני".

החלה של הוראת החוק להסדרת תוצרת אורגנית גם על מוצרי מזון אורגניים מעובדים ומיובאים סללה אף את הדרך להפעיל בישראל רשתות מרכולים העוטות על עצמן תרמית של טבעיות, בריאות, אקולוגיות ו"אורגניות". מנהל רשת מרכולים ישראלית, המתמחה בשיווק אוכל אורגני, הסביר בריאיון שערכתי עמו:

אלמלא ידענו שגם עניין הייבוא יהיה חלק מהחוק האורגני, [רשת המרכולים אותה הוא מנהל] לא הייתה נפתחת. זה היה קריטי מבחינתנו [המוצרים האורגניים המיובאים] יהיו מפוקחים, שתהיה עליהם ה"סטמפה" [חותמת] של האורגני כחוק. אנחנו מייבאים הרבה מוצרים אורגניים מעובדים. קורנפלקסים, פסטות, שימורים, הכול אורגני. יש לזה ביקוש.⁸⁰

ברומה למתרחש ברשתות המרכולים האורגניים במדינות המערב (למשל: Whole Foods Market ו־Trader Joe's הפועלות באמריקה הצפונית), כך גם רשתות המרכולים המתמחות בשיווק של מוצרי מזון אורגניים בישראל כוללות מבחר עצום של מוצרים, אורגניים ושאינם אורגניים. אפשר למצוא בהן מוצרי מזון מעובדים, מתועשים ומיובאים, הנושאים תוויות פיקוח אורגניות הניתנות על ידי חברות הפיקוח שהוסמכו מתוקף החוק. כך, למשל, נכתב במאמר שהופיע בביטאון פרסומי שהפיצה רשת עדן טבע מרקט (רשת מרכולים המתמחה במזון אורגני ובריאותי): "מגוון המוצרים האורגניים המיובאים מחו"ל הולך וגדל [...] הודות לייבוא הנרחב ניתן למצוא כיום כמעט כל דבר שקיים בתחום הקונבנציונלי גם בתחום האורגני".⁸¹ הייבוא המואץ של מוצרי המזון האורגניים סייע בעיצוב המרכולים האורגניים כך שיוכלו להתחרות במרכולים הקונבנציונליים.⁸²

ההתבססות של רשתות המרכולים האורגניים בישראל היא אחד הביטויים המובהקים לקונבנציונליזציה⁸³ של האוכל האורגני בישראל, ואפשר לראות בהפעלתן סתירה לעקרונות האידאיים הגלומים במושג "אורגני". כך, למשל, עקרון ההוגנות נפגם עם סגירת חנויות אורגניות קטנות שלא הצליחו לעמוד בתחרות עם רשתות המרכולים האורגניים. הדבר הביא גם להעמקת אי-השוויון ואי-הנגישות למוצרי מזון בריאים, בשל ההון התרבותי וההון הכלכלי הדרושים כדי לצרוך ברשת. זאת ועוד: הואיל ומרבית החנויות ברשתות הללו ממוקמות באזורי מסחר מרוחקים ובפרברי הערים, הצריכה בהן מעודדת שימוש ברכב פרטי, שמשמעותה היא הגברה של זיהום האוויר בישראל. אלה הן רק חלק מהתוצאות של החלת החוק על תהליכי הפיקוח של תוצרת אורגנית מיובאת לישראל.

80 ריאיון עם מנהל רשת מרכולים ישראלית המתמחה בשיווק מוצרי מזון אורגניים (7.1.2010).

81 אורית אגייב־גרוס "התזונאית הראשית של עדן טבע מרקט לא מתגעגעת לימים שלפני מהפכת הצרכנות האורגנית שהתחילה הרשת" **עדן טבע מרקט** 12.2.2009 www.edenteva.co.il/SelectedArticle.aspx?artId=118

82 סיסמת הפרסומת ששימשה את רשת עדן טבע מרקט קולעת כאן: "כמו כל סופרמרקט, רק בריא".

83 באק, גטס וגוטמן, לעיל ה"ש 26.

סיכום

התנועות העולמיות הראשונות שעסקו בחקלאות אורגנית הופיעו כמגמת-נגד להשלכות של החקלאות הקונבנציונלית.⁸⁴ הן הציגו טכניקות ייצור המבקשות לכוון מערכת חקלאית מקיימת, הנבדלת באופן פרדיגמטי ממערכות חקלאיות מודרניות. גם בישראל נהגה החקלאות האורגנית להציג את עצמה כנבדלת מזו הקונבנציונלית. מריו לוי, "חלוץ החקלאות האורגנית בישראל", היה מפציר במצטרפים חדשים לשורות הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל שבראשו עמד: "אל לנו לראות את העיסוק בחקלאות אורגנית רק כ'ענף חקלאי' (בחקלאות הקונבנציונלית)".⁸⁵ אולם, ניתוח התהליך הסוציו-היסטורי שהביא לגיבוש החוק להסדרת תוצרת אורגנית, כמו גם בחינה ביקורתית של תהליך החקיקה עצמו והשלכותיו, חושף כיצד ההקמה של מערכת החקלאות האורגנית בישראל נעשתה אגב שילובה כ"ענף חקלאי" הפועל בתוך המערך החקלאי הקונבנציונלי ובהתאם לאופני הפעולה של מערכות המזון הנוכחיות.

נוכחנו כי מראשית דרכה עמדה החקלאות האורגנית הישראלית שכס אל שכס עם החקלאות הקונבנציונלית בהתמודדות עם מגמות כלכליות ופוליטיות שהשפיעו באותה עת על כל רובדי החקלאות בישראל. בתקופתה הפורמטיבית (המחצית השנייה של שנות השמונים) נותבה כמעט כל התוצרת החקלאית האורגנית מישראל לייצוא, כחלק ממגמות קפיטליסטיות-גלובליות שהניעו את פתיחת המשק הישראלי לעולם. הרבר נעשה בשיתוף פעולה הדוק עם החקלאות הקונבנציונלית ואף תרם לחיזוקה. פעולות הייצוא הללו, העשויות להיראות כעומדות בסתירה לרבים מהעקרונות האורגניים האידיאיים כגון בזבוז משאבי דלק שאינם בני-קיימא, היקפים גדולים של ייצור חקלאי, גידול חד-זני לטובת ייצוא ועוד. הפעולות הללו הוצדקו בטענות המאפיינות את האתוס הכלכלי הנאו-ליברלי. כך נטען למשל כי "ללא הייצוא לא יהיה קיום לחקלאות האורגנית בארץ מבחינת היקף הייצור, מגוון המוצרים ואיכותם".⁸⁶ עוד נטען כי "בעתיד, כשהשוק המקומי יגדל ויוביל, ניתן יהיה אולי להסתמך עליו, אבל עד אז חובה עלינו להמשיך ולטפח את הייצוא".⁸⁷ חזון עתידי זה לא התממש עד מועד הכתיבה של שורות אלה, ומרבית התוצרת האורגנית המיוצרת בישראל עדיין מופנית לייצוא. דומה כי תהליך הכינון של החוק להסדרת תוצרת אורגנית גובש בראש ובראשונה "כדי להמשיך ולטפח את הייצוא". הנחות היסוד הרווחות – הרואות הכרח בכך שהתוצרת החקלאית האורגנית הישראלית תשולב במסחר העולמי, ולא מוצאות כל מניעה בכך שתחום האוכל האורגני הישראלי יקלוט מוצרי מזון אורגניים מיובאים, מתועשים

WARREN J. BELASCO, APPETITE FOR CHANGE: HOW THE COUNTERCULTURE TOOK ON THE FOOD INDUSTRY (2d updated ed. 2007) 84

מריו לוי "המשמעות העמוקה של החקלאות האורגנית" עיונים בחקלאות אורגנית – חוברת לקורס יסודות חקלאות אורגנית 7, 8 (אורי אדלר עורך, הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל ומשרד החקלאות, 2006). 85

אורי אדלר "השוק והשיווק האורגני בישראל – 2005" עיונים בחקלאות אורגנית, לעיל ה"ש 62, 62, 85. 86

שם. 87

ומעובדים – הטילו צל על האפשרות לדון בעקרונות אידאולוגיים מהותיים הגלומים במושג "אורגני" בתהליך העיצוב של החוק.

המסקנות העולות מניתוח ההקשרים הסוציו-היסטוריים שהובילו להצעת החוק, ומההתבוננות על תהליכי כינונו, מאתגרות את הדיכוטומיה המקובלת בין המושגים "חקלאות קונבנציונלית" ו"חקלאות אורגנית". "אורגני" ו"קונבנציונלי", המובנים בשיח המקצועי והפופולרי כאיכויות אונטולוגיות מנוגדות, מתבררים כמושגים שיש ביניהם שטחים "אפורים" במקומות שבהם החלופה לחקלאות ולמערכת המזון הקונבנציונלית כרוכה בהעצמתן.

החוק האורגני הוא חלק מתהליך רחב יותר של תרגום "האידאה האורגנית" הגלובלית להקשרים המבניים המקומיים-ישראליים ושל הטמעת האוכל האורגני לתרבות הקולנירית הישראלית. תהליך זה נעשה במסגרת ההתמודדות של החקלאות הקונבנציונלית עם משברים בתחומי הכלכלה והפוליטיקה בישראל ובמסגרת ההיפתחות התרבותית והכלכלית אל העולם. החוק להסדרת תוצרת אורגנית תורם לכך שמערך ייצור המזון האורגני והחקלאות האורגנית הישראלית יפעלו באופנים שאינם סוטים מהדרך המקובלת בחקלאות הקונבנציונלית. אין בכוונתי לחלוק על כך שהחקלאות האורגנית העולמית, ואף זו שהתפתחה בישראל, הציגה טכניקות חקלאיות חלופיות-ממשיות וסרטטה מתויים פרגמטיים ליישומן ולפיקוח עליהן, כפי שנעשה במסגרת החוק שבנדון. אין כל ספק שבתחומי הייצור החקלאי הציגה החקלאות האורגנית טכניקות אינסטרומנטליות המבקשות להתמודד עם המפגעים ועם החסרונות של החקלאות הקונבנציונלית.⁸⁸ כמו כן סביר להניח כי בכל היבט חקלאי-טכני, השיטות והנהלים הקשורים בחוק האורגני נבדלים מן היסוד מאלה הנהוגים בחקלאות ה"קונבנציונלית". אין זה מיכולתו ומתפקידו של חיבור זה – הממוקד בהיבטים ההיסטוריים והחברתיים של כינון החוק להסדרת תוצרת אורגנית בישראל – לבקר או להעריך את הטיב הטכני של הפרקטיקות החקלאיות האורגניות. פרקטיקות אלה התמסדו בעזרת החוק ולאורן פועלים כיום מגדלים אורגניים, משווקים ונציגי חברות הפיקוח. עם זאת, המאמר תורם להבנת התנאים הדיסקורסיביים שליוו את כינון החוק ואת המשמעויות החברתיות-תרבותיות הגלומות בו ובחקלאות האורגנית בישראל.

כפי שתואר לעיל, בעוד החקלאות הקונבנציונלית לקחה חלק בנינוי האומה ובמיסוד של ישות מדינית לאומית, לטענתי החקלאות האורגנית לקחה חלק בשילוב של ישראל בכלכלה ובתרבות הגלובלית, ולכל הפחות בכינון אתוס ישראלי-גלובלי. היבט זה ניכר בעיצוב של מערכת החקלאות ושל מערכות לייצור מוצרי המזון האורגניים הישראליים: מערכות אלה עוצבו בהתאם למדיניות הכלכלית-תרבותית הנאו-ליברלית ולקפיטליזם הגלובלי. הדבר נוכח בחוק שבנדון, שכן מעצביו לא בהכרח ביקשו להבטיח נגישות של כלל אזרחי המדינה

88 כך, למשל, טכניקות לשמירה על מבנה הקרקע והימנעות מפגיעה בפעילות המיקרו-אורגניזמים שבה; שימוש בחיפוי קרקע בחומרים אורגניים ותרמו-סולריים; הזנת הקרקע בחומרי קומפוסט אורגניים; שיטות לגידול צמחים בעלי חוסן טבעי; שמירה על מחזור זרעים וגידול רב-זני; שימוש ב"לוחמה" ביולוגית (מלכודות, פיתיונות, לוחות צבעוניים, חרקים) ועוד.

לתוצרת חקלאית אורגנית או למוצרי מזון בעלי איכויות דומות, אלא פעלו בעיקר כדי להסדיר תהליכי מסחר עולמיים ומקומיים בתוצרת האורגנית.⁸⁹

נוכחנו כי מיסוד של פרקטיקות אינסטרומנטליות, הפועלות לכאורה למתיחת קו מפריד בין החקלאות האורגנית לחקלאות הקונבנציונלית (כגון הקמה של גופי פיקוח, נהלים לבקרה, לתיוג, לסימון ולעיגון של כל אלה בחוק המדובר) עוצבו כך ששימשו בפועל דווקא לחיזוק הייצוא החקלאי ולהעצמת הקישוריות בין תחום החקלאות הישראלי כולו לשוק ההון והסחורות הגלובלי. כך, באופן פרדוקסלי, סייעה החקלאות האורגנית לחזק את החקלאות הישראלית הקונבנציונלית. הקפיטליזציה והגלובליזציה התרבותית-כלכלית, שהשפעתן ניכרת במישורים רבים בחברה בישראל,⁹⁰ באה לידי ביטוי מובהק בתהליכי הכינון של החוק האורגני ובמיסוד של תחום החקלאות האורגנית בישראל. כפי שהוצג לעיל, עיצוב החוק נעשה תוך כדי התייחסות לתחום החקלאות האורגנית ולתרבות האוכל האורגני כקשורים בטבורם לסוגיות של סחר חוץ, לאימוץ של דפוסי ייצור ונהלי פיקוח בינלאומיים, להרחבה של היקפי הייבוא של מוצרים אורגניים ולמגמות צרכניות-אופנתיות גלובליות/מערכיות. תהליך החקיקה מראה כיצד החקלאות האורגנית הישראלית הוסדרה כזירה חקלאית הנבדלת מבחינה סימבולית מהחקלאות הקונבנציונלית (כלומר: סימונה כ"נישה" חקלאית-קולינרית), אך ככזו המשולבת בה מבחינה מבנית. החוק, המבקש להסדיר את תהליכי הייצוא והייבוא, המעודד שיתוף פעולה עם מערכות חקלאיות קונבנציונליות (דוגמת חברת אגרוסקו) והמאפשר הקמה של מערכות צרכניות-קמעונאיות הנושאות אופי זהה לאלה הקונבנציונליות (דוגמת רשתות המרכולים האורגניים), משמש בפועל לשזירה של מערכות המזון האורגני במנגנונים המבניים של מערכות המזון הקונבנציונליות. יתרה מזו: הנחות היסוד של מעצבי החוק – שלפיהן החקלאות האורגנית היא תחום הנבדל סימבולית מהחקלאות הקונבנציונלית, אך המשולב בה מבחינה מבנית – מנעו דיון ביקורתי על דפוסי הפעולה של החקלאות האורגנית המתגבשת בישראל.

העיסוק הנרחב בסימון התוצרת האורגנית ובעיצוב של תווית הפיקוח – ללא הצגת הסבר מפורש על הבטיחות של המזון האורגני או על ייחודו הערכי, התזונתי והמוסרי – הפך את התווית האורגנית הישראלית ללא יותר מכלי שיווקי.⁹¹ במילים אחרות: תהליכי הסימון והפיקוח המעוגנים בחוק משמשים אמצעים להפיכה של ה"אורגני" ללא יותר ממותג המוצע למכירה בשוק הסחורות הכללי בצד מותגי מזון קונבנציונליים אחרים. בכך הוסר מן האוכל האורגני כל עוקץ ביקורתי נגד ההתפשטות של מערכות פוגעניות בחקלאות ובייצור מזון. החוק אף מקבע את ביסוס החקלאות האורגנית על השתתפות עליונות הייצור על מחירי פרמיה

89 ממצא זה עולה בקנה אחד עם מחקרים רבים העוסקים בנסיגתה של המדינה מן הפעילות הכלכלית (הפרטה) ומן האחראיות החברתית. ראו, למשל, אצל דני פילק "ישראל מודל 2000: פוסט מודרניזם ניאוליברלי" שלטון ההון, לעיל ה"ש 36, 34.

90 רם, לעיל ה"ש 27, בעמ' 27-37.

91 לביקורת דומה על החקלאות האורגנית בארצות-הברית ראו מייקל פולאן **דילמת השפע: האם אנו בוחרים מה לאכול?** 141-190 (מירה ברק מתרגמת, 2009).

("תוספת מחיר"), ואת מעורבות המדינה בסוגיה זו אך ורק בהקמה של מנגנוני פיקוח והסדרה – אך לא בהגדלת המשאבים המוקצים לתחום.⁹²

אם כן, החוק להסדרת תוצרת אורגנית מעגן את שדה האוכל האורגני כשדה השזור לכלי התר בנאו-ליברליזציה של מערכות המזון הנוכחיות, ותורם ל"קונבנציונליזציה" של האוכל האורגני בישראל.⁹³ זאת ועוד: הסדרה של מנגנוני הייצור, הפיקוח והבקרה מחזקת את מיצוב האוכל האורגני – המתנאה בשמירה על עקרונות אתיים של אחריות, בריאות, הוגנות וסביבתיות – ככזה הנגיש לקבוצות חברתיות המחזיקות בהון הכלכלי ובהון התרבותי הדרוש כדי לייצר ולצרוך מוצרי מזון אלה.⁹⁴

דומה כי החוק אינו מבטא ניסיון לבצע רפורמות במערכות המזון ולמצוא פתרונות מבניים לתחלואיהן. הפילוסופית החברתית האמריקנית ננסי פרייזר מבחינה בין דפוסי "תיקון של שימור" (affirmation) לבין דפוסי "תיקון של שינוי" (transformative).⁹⁵ הראשונים מתארים ניסיון להתמודד עם עוולות ומפגעים בלי ליצור שינוי במסגרת הבסיסית שמחוללת אותם; האחרונים מתארים פעולות של שינוי מבני במסגרת הבסיסית המחוללת את אותם עוולות ומפגעים. אם להתייחס לתהליך החקיקה שתואר לעיל כאל מהלך מדינתי המציע תיקון למפגעים של מערכות האוכל הקונבנציונליות, אפשר לראות בו לכל היותר "תיקון של שימור". במילים אחרות, החלת החוק אפשרה לשמר את אופייה של החקלאות האורגנית שהתפתחה בישראל במשך יותר משני עשורים לפני כניסתו לתוקף; אבל היא לא חתרה בשום אופן לשינוי מבני ותרבותי בתחומי החקלאות והקולינריה הישראליים. דפוסי של "תיקון של שינוי", הקשורים בביצוע רפורמות במנגנונים המבניים והתרבותיים

92 יצוין כי מאמצים כבירים נעשים מצד הארגון לחקלאות ביולוגית אורגנית בישראל ומצד גורמים מסוימים הפונים למוסדות הממשלה כדי לקדם חקלאות "מקיימת" ואורגנית. מאמצים אלו התרכזו עד כה בבקשות לקבלת תמריצים לחקלאים אורגניים מהתקציבים של משרדי הממשלה הרלוונטיים, אך בכל מקרה הם נעשו שלא במסגרת כינון החוק. ראו, למשל, אורנית רו "הציבור רוצה ירוקה אורגניים? תשקיעו בחקלאים" Ynet כלכלה – קיימות וכלכלה ירוקה 11.4.2012 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4214991,00.html

93 לתיאור נוסף הממחיש כי החלת סטנדרטים של ייצור ופיקוח עשויה להוביל ל"קונבנציונליזציה" של תחום האוכל האורגני ראו Julie Guthman, *Back to the Land: The Paradox of Organic* (2004) *Food Standards*, 36 ENV'T & PLAN. A 511

94 יצוין כי תחום הידע המכונה "הסוציולוגיה של האוכל" רואה קשר חזק בין פרקטיקות של אכילה לבין סימון היררכיות חברתיות. לפירוט והרחבה ראו PIERRE BOURDIEU, *DISTINCTION: A SOCIAL CRITIQUE OF THE JUDGMENT OF TASTE* 169–200 (1984). בהתאם לכך, ההון הכלכלי והתרבותי הדרוש כדי לייצר או לצרוך אוכל אורגני משעתק היררכיות חברתיות מעמדיות ופועל לסיומן גבולות חברתיים. כך, למשל, חקלאים שיש ברשותם את ההון התרבותי והכלכלי הנדרש כדי לעמוד בתנאים המתחייבים מהחוק יוכלו להיכלל במערך האורגני הישראלי הממוסד. לעומת זאת, תחומי חקלאות אחרים (כמו החקלאות הערבית) – גם אם הם מקומיים, בני־קיימא (sustainable), תואמים את תנאי הקרקע והאקלים המקומיים, ובמובנים רבים (סביבתיים וחברתיים) היו ראויים להיכלל בגבולות החקלאות האורגנית הישראלית – עשויים להידחות בשל היעדר הון תרבותי וכלכלי שיאפשר להם לעמוד בכל התנאים המתחייבים מהוראות החוק.

95 ננסי פרייזר "מחלוקה להכרה: דילמות של צדק בעידן 'פוסט-סוציאליסטי'" שלטון ההון, לעיל ה"ש 36, 270.

של מערכות האוכל הפוגעניות, כלל לא באו לידי ביטוי במשמעויות החברתיות הגלומות בחוק או בתהליך כינונו.

הניתוח שהוצג לעיל מצביע על המחסור בישראל בחשיבה תזונתית רחבה ועל היעדר מעורבות מדינתית ממשית בפיתוח מערכות מזון אתיות, המיטיבות עם הכלל. להבנתי, מהלך רפורמטיבי מהותי נגד מפגעי הגלובליזציה ותיעוש המזון אינו יכול להתממש רק על ידי הסדרת הייצור והפיקוח של מאכלים בעלי דימויים "אלטרנטיביים" (הזוכים לעלות, במקרה הטוב, רק על שולחן האוכל של אלה שידם משגת) והמשולבים בשוק הסחורות הכללי, כפי שאפשר ללמוד מניתוח תהליכי החקיקה שבנדון. לשם כך יש לקיים מגוון רחב יותר של פעולות קולקטיביות בזירה המדינית ובחברה האזרחית שנועדו לחולל שינוי מהותי בדפוסי הייצור והצריכה של מוצרי מזון ומאכלים. תוצאות הפעולות הללו אמורות להיות מגולמות בחוק שינוסח לאחר דיון מעמיק בסוגיות כגון ההשלכות הסביבתיות של הרחבת השינוע של מוצרי המזון האורגניים, עידוד וסבסוד תהליכי ייצור מוצרי מזון אורגניים מקומיים, הסדרת יחסי עבודה הוגנים בין מעסיקים למגדלים ולפועלים, סחר הוגן, וכן הקמת מערכות עידוד וסובסידיות מצד המדינה למחקר ולפיתוח של חקלאות מקיימת המיטיבה עם הכלל.